

ลักษณะตัวละครสำคัญ

การสร้างลักษณะของตัวละครมีความสำคัญมาก บทบาทของตัวละครที่ดำเนินไปอย่างสมเหตุสมผลเป็นสิ่งที่ทำให้คุณค่าของวรรณคดีแต่ละเรื่องเด่นชัดหรือด้อยลงในบทละครเรื่องอิเหนา สิ่งที่ทำให้เด่นประการหนึ่งคือการสร้างลักษณะของตัวละคร

ตัวละครในเรื่องอิเหนาเป็นตัวละครที่มีความสำคัญมาก เป็นคนที่อยู่ในเกาะชวา มีประเทศใหญ่ น้อยนับไม่ถ้วน ประเทศที่มีอำนาจและเป็นปึกแผ่นมากที่สุดได้แก่ประเทศของวงศ์สฤฎ์เดหว่า กือ กูเรปัน คาหา กาทลิ่ง และสิงห์สำหรับ ทั้งสี่ประเทศนี้พระราชาเป็นพันธมิตรร่วมกัน นอกจากนี้ยังมีประเทศอื่น ๆ อีก เช่น หมันหย่า กะหมิงกูหนิง ลาส่า ประมอตัน เป็นต้น แต่ไม่เป็นที่เกรงขามเช่นประเทศพวกวงศ์สฤฎ์เดหว่า

ตัวละครในเรื่องนี้มีเป็นจำนวนมาก ทั้งที่มีบทบาทสำคัญและเป็นตัวละครประกอบเพียงเล็กน้อย ซึ่งพอจะแบ่งประเภทของตัวละครได้ดังนี้

1. กษัตริย์วงศ์เทวี ตัวละครสำคัญที่เป็นตัวเอกของเรื่องทั้งชายและหญิง เป็นเชื้อสายของกษัตริย์วงศ์เทวีทั้งสิ้น กษัตริย์ในวงศ์นี้มีอยู่ด้วยกันสี่พระนคร เป็นพันธมิตรกัน คือ ทาวกูเรปัน ทาวคาหา ทาวกาทลิ่ง และทาวสิงห์สำหรับ ครอบครองเมืองที่นามเดียวกับชื่อของพระมหากษัตริย์ กษัตริย์วงศ์นี้มีมเหสีได้ถึง 5 องค์

มีพระมเหสีห้าองค์
 เลือกล้วนสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์
 ตั้งแต่งตามตำแหน่งครบที่
 มะเคหัวทั้งสองรองลงมา
 ที่ลีลกันงเยาว์
 อันอักรชายาทั้งห้า

ตั้งอนงค์นางฟ้ากระยาหนิง
 กษัตริย์ครองเขตชั้นที่สวรรค์
 คือประโหมสุหรี่เสนาหา
 แลวมะโตโสภานารี
 ที่ห้านั้นเหมาหลาหง
 ตั้งไคแต่สีฟ้ารา

กษัตริย์ที่มีบทบาทสำคัญในเรื่อง คือ ท้าวฤๅณ และท้าวคานา ส่วนโอรสธิดา
กษัตริย์ที่เป็นตัวเอกของเรื่อง คือ อีเหนา บุษบา รองลงมาคือ วิยะดา และ สียะตรา
ซึ่งเป็นธิดาและโอรสของท้าวฤๅณและท้าวคานา ซึ่งประสูติจากประไหมสุหรี

ลักษณะทั่ว ๆ ไปของกษัตริย์วงศ์เทวัญ รุ่งงาม ถ้อยสัจดีตระกูลเป็นสำคัญ
ตัวอย่างเช่น ตอนที่ประไหมสุหรี เมืองหมันหย่า ซึ่งเป็นพระมารดาของประไหมสุหรีฤๅณ
ถึงกต และระตุหมันหย่ามีสารมาแจ้งกำหนดพระศพ ท้าวฤๅณทรงดำริว่าจะให้
ประไหมสุหรีไปร่วมงานเองจะไม่เหมาะ ดักระตุคอนรับไม่สมเกียรติก็จะได้รับคำติฉินนินทา
เป็นการเสียเกียรติ จึงให้อีเหนาไปแทน

ตอนที่กษัตริย์ทั้งสามคือ ท้าวฤๅณ ท้าวกาหลง และท้าวสิงห์ศักดิ์ โกรธ
เมื่อทราบข่าวท้าวคานาหย่ากับบุษบาให้ระตุจรกา เพราะเห็นว่าเป็นการเสื่อมเสียศักดิ์
ตระกูล ถึงโลกลาวถึงท้าวฤๅณไว้ว่า

เมื่อนั้น
ให้กลมกลัดขัดแคนในวิญญาน
พระนองไม่ยั้งคิดนี้คิดนัก
เมื่อเห็นคำโพนันฉันทาจา

องค์ท้าวฤๅณไค้พังสาร
จึงมีบรรหารด้วยโกรธา
ให้เสียศักดิ์สุริยวงศ์สัญญา
จะรื้อมาบอกเล่าเราไป

หน้า 243

และกล่าวถึงความรู้สึกของท้าวกาหลง และท้าวสิงห์ศักดิ์ว่า

เมื่อนั้น
จึงมีมธุรสวาจา
ปลงใจให้ระตุคานาหงัน
จะให้ไพร่พลเมืองเลื่องกา

สององค์แคนขัดสีสสา
แต่แรกพระเชษฐาไม่หารื้อ
อีเหนานันบรรลัยเสียแล้วหรือ
ไม่นับถือนวงศาสุธาดี

หน้า 244

นอกจากนั้นมีนิสัยยุติธรรม นิยมเลี้ยงคนมีฝีมือ ฉลาด สุขุม เท่าทันคน และ
รอบคอบ

นิสัยยุติธรรมแสดงให้เห็นตอนที่สักกะตริยจะจัดพิธีอภิเษกอิเหนากับบุษบา โปรด
ให้ไปนำเงินตะหრაและธิดาระตู่ทั้งหลายที่เคยเป็นชายาอิเหนามาเข้าพิธีด้วย เพื่อมิให้เป็น
ที่ครหานินทา

เมื่อนั้น
แต่ครีกครามาหลายราตรี
จึงมีมธุรสพจนานา
อันอะหนะอิเหนากุเรบัน
เพราะเหตุใจหมกก็หุนหัน
แต่ก็เป็นพงศ์พันธุ์กันมา
จำจะกันฉันทาราคี
จะให้เสนา้นำสารไป
ให้ระตู่ นำราชธิดา
ทั้งอะหนะบุษบานารี
จึงจะควรแกชัตติยวงศ์
อย่าให้เสียธรรมบุราณมา

องค์ท้าวกุเรบันเรื่องศรี
เห็นไคทวงทีพร้อมกัน
แกสามอนุชาวังสรรัต
ผิดนั้นใหญ่พณคณา
ไปผูกพันหลงรักจินตะหรา
หากไชวงศ์เทวาเลิศไกร
อย่าให้มีผู้ลวงคดีได้
ยังพิชย์หมันยารานี
มาแต่งการราชาภิเษกศรี
ให้เป็นที่อัศวราชชายา
อันคำรังพิภพแหล่งหล้า
อนุชาจะเห็นประการใด

หน้า 1043

การนิยมนิยมเลี้ยงคนมีฝีมือ เห็นได้จากตอนที่บุษบาซึ่งปลอมตัวเป็นออกภรรยาไป
สวามีภักดิ์กับท้าวกาหลัง ท้าวกาหลังยินดีรับรองเพราะชอบคนที่มีฝีมือ

พ้อหาโอรสกุมารไม่
จะเลี้ยงเจ้าเป็นบุตรบุญธรรม

สิ่งไรอย่ารังเกียจเทียบฉันท
จงอยู่ด้วยกันอย่าไคลกจว

หน้า 646

ตอนที่หนีไปอ่อนน้อมขอยุควย ก็เช่นเดียวกัน

จงอยู่ควยกันเถิดในธานี
จะเลี้ยงเจ้าเป็นบุตรสุดสหายใจ
ทั้งสองปองเสมอคงดวงเนตร
แม้นมีปัจจำมิตร์คิพัน

พ่อกามีโอรสกุมารไม่
รักใคร่ให้เหมือนอนุภรรยา
เป็นศรีนคเรศเขตต์
จะได้ช่วยป้องกันธานี

หน้า 668

ความฉลาดสุขุมรู้เท่าทันคนและรอบคอบนั้นแสดงให้เห็นอยู่หลายตอนตามท้องเรื่อง ตัวอย่างเช่น ตอนที่ท้าวฤๅษณ์คำวรีที่จะตั้งตำแหน่งมเหสีให้อิเหนา ใ้รับสั่งเป็นเชิงปรึกษาหารือกับพระอนุชาทั้งสาม ท้าวคานาหารู้เท่าทันและได้ทูลตอบถึงตำแหน่งมเหสีของอิเหนาว่าควรตั้งนางจินตะหราเป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา ส่วนบุษบาราชธิดาของท้าวคานาหารเองให้เป็นประไหมสุหรีฝ่ายซ้าย แสดงว่าท้าวคานาเป็นนักศรัทธาฉลาดรู้เท่าทัน และรอบคอบในการกระทำเป็นอย่างดี ส่วนวงกลอนกล่าวไว้ว่า

เมื่อนั้น
ได้ฟังคำวรีไตร
จึงกราบประณตบทบงส์
ซึ่งจะแต่งมงคลวิวาห
เป็นการใหญ่หลวงยิ่งนัก
แต่อะหนะอิเหนาฤๅษณ์
ให้ระเคนจินตะหราวาตี
อันองค์อะหนะบุษบา

ท้าวคานาผู้มีอัชฌาสัย
แจ้งในกระแสพระบัญชา
ทูลองค์พระบรมเชษฐา
พระโอรสนัดคาลาวธัย
จะปรากฏยศศักดิ์ทุกเขตต์
มีอิสตรีนั้นล้วนโสภ
เป็นประไหมสุหรีฝ่ายขวา
เป็นอัครชยาฝ่ายซ้าย

หน้า 1080

2. กษัตริย์วงศ์ระตู กษัตริย์วงศ์ระตูในเรื่องอิเหนามือคู่ด้วยกันมากมาย
หลายพระนคร ผู้ครองเมืองที่มีบทบาทมาก คือ ระตูหมันหย้า ระตูกะหมังกูหนึ่ง ระตูจรรกา
ระตูบุศลีหนา ระตูประมอตัน โอรส ชิดาระตูที่มีบทบาทมากคือ จินตะหรา ชิดาระตูหมันหย้า
วิทยาสะก่า โอรสท้าวกะหมังกูหนึ่ง สังคามาระตา มาหารยารัศมี โอรสและชิดาท้าวปักมาหงัน
สการะวาตี ชิดาท้าว ปันจรรากัน คะราหวัน ชิดาท้าวมะงากา

ลักษณะของกษัตริย์วงศ์ระตูมีทั้งที่รูปร่าง รูปชั้ว กล้าหาญ และฉลาด อันเป็น
ลักษณะสมจริงตามสภาพกลุ่มชนในสังคม ซึ่งย่อมจะมีบุคคลหลายประเภทปะปนกันอยู่

กษัตริย์รูปร่าง เช่น วิทยาสะก่า

พระทนต์แดงคังแสงทับทิม

ผิวพรรณผุดผ่องเหมือนทองคำ

เพริศพริ้มเพราพัศครัมขำ

วิไลลักษณ์เลิศล้ำอำไพ

หน้า 245

รูปชั้ว เช่น ระตูจรรกา

คูโหนมิไค้งามทั้งกายา

จุมูกใหญ่ไม่สง่าราศี

ลักษณะผมหักพัศครัมเพรียง

จะพาที่แหงแหบแสบเสียด

หน้า 222

ระตูกะหมังกูหนึ่ง กล้าหาญ รักเกียรติยศ

เมื่อเราบัญญัติกำหนดทัณฑ์

อายแก่ไฟรฟ้าเสนาใน

จำจะไปต้อนตอรอดุทธิ

เกียรติยศจะไว้ในธรณินทร์

แล้วจะกลบังค้อยู่อย่างไรได้

จะว่ากลัวดุทธิไกรไฟริน

ถึงม้วยมิตมิให้ใครกูหมิ่น

จนสุดสิ้นดินแดนแผนฟ้า

หน้า 281

ระตูหมันทยา ซลาด ไม่นิสัยนักรบ เมื่อทราบข่าวว่ามีกองทัพมาตีเมืองก็
เตรียมยกพระราชธิดาให้โดยไม่คิดต่อสู้

จำเราจะยกธิดาให้
อันจะคิดชิงชั้นประจัญบาน

เกลี้ยไกลผู้รักสมครสมาน
ไพร่บ้านพลเมืองจะเคืองแค้น

หน้า 163

3. ข้าราชการ ตัวละครในชั้นนี้มีหลายลักษณะคือ

ก. อำมาตย์ ชั้นเสนาผู้ใหญ่ในแต่ละเมือง ทั้งวงศ์เทวา และ วงศ์ระตู
จะมี 4 ตำแหน่ง คือ

1. ปาเตะ เป็นผู้ไกล่เกลี่ยคดีและเจ้าผู้ครองนคร
2. คำมะหงง รับผิดชอบทางการทหาร เป็นแม่ทัพใหญ่
3. ตะหมัง รับผิดชอบในการสำรวจ ตรวจจัดคน จัดเมือง
เป็นเสนาฝ่ายปกครอง
4. ยาสา รับผิดชอบการไกล่เกลี่ยคดี ไม่ใคร่ต้องออกฝึก
เช่น เสนาผู้ใหญ่อื่น แต่ทำงานเกี่ยวกับแบบ
แผน ระเบียบ ทั้งเป็นผู้คอยแนะนำในทางคดี
และการเมือง

บทบาทของอำมาตย์ทั้ง 4 ตำแหน่งนี้จะมีอยู่ตลอดเรื่องเพราะแต่ละเมืองก็มี
อำมาตย์ทั้ง 4 ตำแหน่ง

ข. พี่เลี้ยง พี่เลี้ยงหมายถึงผู้ที่คอยดูแลรับใช้ใกล้ชิดโอรสและธิดาของ
กษัตริย์ ถ้าเป็นกษัตริย์วงศ์เทวาจะมีพี่เลี้ยงชาย 4 ตำแหน่ง พี่เลี้ยงหญิง 4 ตำแหน่ง มัก
ตั้งจากบุตรชายหญิงของขุนนางชั้นสูง หรือผู้มีตระกูล ที่เคยรับใช้พระมหากษัตริย์มาก่อน
ทั้งนี้คงจะเพื่อเป็นเครื่องประกันความจงรักภักดี

ตัวอย่างคอนแตงตั้งพี่เลี้ยงเมื่ออิเหนาประสูติ บุตรปาเตะเป็นที่ยะรุเคะ บุตร
คำมะหงง เป็น ปุนตา บุตรกะหมัง เป็นกะระคาหลา และบุตรยาสา เป็น ประสันตา

อันบุตรเสนาปาเตะ
บุตรคำมะหงงเสนาใน
อันบุตรกะหมังมนตรี
อันบุตรยาสาเสนา

ตั้งที่ยะรุเคะพี่เลี้ยงใหญ่
ตั้งให้เป็นที่ปุนตา
ตั้งที่เป็นกะระคาหลา
ตั้งที่ประสันตากรบวัน

หน้า 16

คอนตั้งพี่เลี้ยงนางบุษบา

จึงจิดส์พี่เลี้ยงพระธิดา
หนึ่งชื่อสาเหิงคลาวณย์
หนึ่งชื่อปะลาหังนัถยา

คนนั้นชื่อว่าบาหยัน
หนึ่งชื่อประเสหรันนารี
ตามคำราชาข้อตั้งทั้งสี่

หน้า 24

บทบาทของพี่เลี้ยงทั้งหญิงและชายในเรื่อง มีหน้าที่ติดตามโอรสและธิดา
คอยถวายคำแนะนำ รับใช้ ช่วยเหลือ โดยปกติ บุคคลเหล่านี้จะมีนิสัยฉลาด วาจาคมคาย
ผู้ที่มีบทบาทมากตามท้องเรื่อง คือ ประสันตา พี่เลี้ยงอิเหนา กับ บาหยัน พี่เลี้ยงบุษบา

ค. มหาดเล็ก นางกำนัล ทหาร และ ประชาชน เป็นตัวละครประกอบเพื่อ
ให้เรื่องดำเนินไปสมจริง สนุกสนาน และก่อให้เกิดมโนภาพแก่ผู้อ่านในด้านต่าง ๆ

เนื่องจากผู้เขียนพิจารณาเห็นว่าวรรณคดีเป็นเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็น
ชีวิตจิตใจอันแท้จริงของประชาชนในชาติแต่ละยุคสมัย ผู้อ่านจะเข้าใจอุปนิสัยใจคอของ
ชนชาติใดให้ต้องแท้และตรงกับความเป็นจริงได้ วิธีการหนึ่งที่จะช่วยคือศึกษาจากวรรณคดี
ของชาตินั้น ๆ วรรณคดีชั้นเยี่ยมจะแสดงลักษณะพิเศษประจำชาติ ลักษณะที่เป็นจริงในมนุษย์

ทั่วไป รวมทั้งบุคคลิกภาพผู้แต่งด้วย ทั้งนี้ ผู้เขียนจึงใคร่ขอแนะนำตัวละครที่สำคัญบางตัว โดยเลือกจากระดับชั้นต่าง ๆ มาพิจารณาลักษณะนิสัยและบทบาทสำคัญในท้องเรื่อง ตัวละครที่จะพิจารณาได้แก่ อิเหนา ท้าวกาหา ระจุกรงกา ประสันดา บุษบา จินตะหรามะ เศวตวิกาหา และ บาทยัน

อิเหนา ตัวเอกของเรื่องเป็นรัชทายาทกรุงกุเรบัน ก่อนประสูติมีนิมิตต่าง ๆ แสดงว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการ เมื่อประสูติแล้ว องค์ปะตาระกาหลา เทวดาซึ่งเป็นอัยกานำกริชจาร์กนามอิเหนามาประทาน

รูปร่างลักษณะ อิเหนาเป็นกษัตริย์ที่มีรูปร่างสมบัตินงามสง่าปานเทพ องค์อาจดั่งพระยาราชสีห์ ความงามสง่าของอิเหนานั้นยากจะหาบุรุษในแดนชวามาเทียบได้ ปรากฏตามเรื่องว่าผู้ที่ได้พบเห็นรูปร่างอันงดงามของอิเหนา ต่างพากันชื่นชมสรรเสริญและตั้งตะลึงรวมทั้งศรัทธาคง

เมื่ออิเหนาอายุได้สิบห้าปี กล่าวไว้ว่า

งามรับสรรพล้นสรรพางค์
ทรงโฉมประโลมใจนารี

ยิ่งอย่างเทวาในราศี
เป็นที่ประคิพพิศุณพัน

หน้า 26

ชาวเมืองหมันหย้าเมื่อเห็นอิเหนาในครั้งแรกและครั้งที่สองตะลึงแลจนลืมไหว้ อิเหนา ดังที่กล่าวไว้ว่า

กรันไค้เห็นองค์พระทรงธรรม์
พิศวงงงไปไม่พริบตา

งามคังอัญญาเทวา
ทั่วทั้งไพร่ฟ้าประชากร

หน้า 42

ต่างพิณพิศพลางไม่วางตา

จนลืมนันทาพระภูธร

หน้า 170

คอนเสด็จไปทอกระเนตรศวิหาสะก่า จะแคะเห็นความมีสง่าของอิเหนาได้

ชัคเจน

ศรีสพลางย่างเยื้องยุรยาตร

องอาจคังไกรสรสีห์

หน้า 340

ยิ่งกว่านั้นความงามสง่าของอิเหนายังสามารถชนะความโกรธของชาวเมืองคาหา
ได้ เห็นได้จากตอนที่อิเหนา เข้าเมืองคาหา

ครั้นเห็นพระองค์ทรงม้ามา

ที่แค่นชัคชัคขากลิ้มไป

บ้างตั้งตาพิณพิศวง

ตะลึงแลรูปทรงหลงไหล

บ้างบังคมชมโฉมภูวไฉย

ความงามกระไรเหมือนเทวา

หน้า 353

นอกจากมีรูปโฉมงดงามแล้วอิเหนายังมีลักษณะท่าทางกรุ่มกริม ก่อนไปทางเจ้าชู้
เห็นได้จากตอนเข้าเมืองกาหลัง และตอนที่ระตูประมอดันทอกระเนตรเห็นอิเหนา

อันบันหยี่นี้งามมีสง่า

ท่วงทีขี้น่าก็ฉนิคนาย

ซึ่งชั้นมั่นคงเป็นทรงชาย

หุตาสอคล้ายเป็นพันไป

งามเหมือนคังองค์พระสุรียา

ซาอคตาไมกလာแลดูได้

กลางคนคิครักอ้าวอนใจ

ถ้ามีผิวก็ไต่สีกัน

หน้า 666

พลาญคู่อิเหนากูเรป็น
โอรสผู้ร้มนเหมือนจะย้มนจ่านรรจา
วงพักตร์คังควงบุหลันฉาย
สมเป็น โอรสพระทรงธรรม

ผิวพรรณคังเทพเลขา
ทวงทีภักฤษาสง่าครัน
ชนง เนตรชวาช่ายกัคมสัน
ผู้วงศ์เทวัญเลิศไกร

หน้า 1077

ลักษณะตัวละคร

1. เป็นผู้ที่ใฝ่ใจในอิสตรี อิเหนาเป็นผู้ที่ใฝ่ใจในสตรีมากที่สุด มีมเหสีถึงสิบองค์ ซึ่งอาจเป็นเพราะว่าอิเหนาเป็นรัชทายาทของกรุงกูเรป็น มีความเฉลียวฉลาดสามารถมีฝีมือในการรบเหนือกษัตริย์องค์ใดในชวา จึงมีเมืองต่าง ๆ ถวายราชธิดาเป็นบาทบริจาริกา และอิเหนาเป็นกษัตริย์ที่มีรูปโฉมงาม จึงเป็นที่พึงใจของสตรีที่ได้พบเห็น

แม้อิเหนาใฝ่ใจในอิสตรี แต่มักพิจารณาว่าควรจะทำสิ่งใดก่อน อิเหนามีคู่หมั้นคือนางบุษบา เมื่อเดินทางไปชวยงานศพพระอัยกาที่เมืองหมันทยา ไปพบนางจินตะหราธิดาท้าวหมันทยา อิเหนาก็หลงรัก และไม่มีรื่อที่จะวางแผนการให้ได้ร่วมรักกับจินตะหรา หาโอกาสเข้าใกล้นางและแสดงกริยาเกี่ยวพาราสี ให้นางจินตะหราทราบความประสงค์ของตน ตัวอย่างเช่น ตอนเดินทักบิณศพและเก็บพระชาตุศพอัยกี

อิเหนาเป็นชายหนุ่มที่มีความคึกคักเต็มใจโดยเฉพาะในเรื่องอิสตรี เมื่อต้องการนางใดแม้จะถูกชักขวางก็ไม่ยอมจำนนง่าย ๆ ดังเช่นเมื่อท้าวกูเรป็นคิดจะแก้ปัญหาคัวยการวิวาห์ อิเหนาก็ทำอุบายหลอกลาไปประพาสป่า และย้อนกลับมายังเมืองหมันทยาได้นางจินตะหราสมความต้องการ

เมื่ออิเหนาได้มีโอกาสเห็นนางบุษบาครั้งแรก อิเหนาก็หลงรักนางบุษบา และพยายามหาวิธีการหลายประการเพื่อที่จะได้นางบุษบาเป็นมเหสี อิเหนาพยายามหาโอกาส

ใกล้ชิดบุษบา และกระทำการทุกอย่างเพื่อให้สำเร็จสมความประสงค์ของคน เช่น ตอน
บุษบาไปเลี้ยงเทียน อีเหนาให้พี่เลี้ยงต้อนค่างควาด้บไฟแล้วออกมาโลมนางบุษบา

โอบอุ้มนงลักษณ์ใส่ตักไว้
นาสาสูบรสสุมาลี

ลูบไล้ปทุมทองผ่องศรี
หอมกลิ่นเทวีฟุ้งจร

หน้า 422

แม้ในขณะที่ออกติดตามหานางบุษบา อีเหนาก็ได้นางกันจะหน้าเป็นมเหสี และยัง
เกี่ยวพาราดีนางสะการะหนึ่งรัก ซึ่งออกจะเป็นการไม่สมควร เพราะเป็นญาติกัน และ
อีเหนาก็ทราบว่านางสะการะหนึ่งรักเป็นคู่ตุนาหงันของสุหรานาง

ความเจ้าชู้ของอีเหนานั้นทำให้นางจินตะหราแค้นเคืองมากถึงกับเมื่อได้รับสาร
จากสีกษัตริย์วงศ์เทวีญให้ไปเข้าพิธีอภิเษกที่เมืองกาหลัง นางจินตะหราได้กล่าวกับนางมา
หยารัศมีและสการะวาตีว่า

ซึ่งจะแบกหน้าไปครานี้
จะอดสูใครใครก็ไม่คิด
อันความแค้นแสนทุกข์ทรมาน
เพราะชาติชายคนนี้ไม่มีสัจย์
มิขอพบขอเห็นสืบไป

อัปยศพันที่จะพรรณานา
ไม่เจ็บจิตเหมือนหนึ่งชาวคาหา
ยิ่งกว่านอนอยู่ในกองไฟ
สารพัดไม่เอาค่าไค้
แต่รอยก็อย่าให้รวมกัน

หน้า 1051

เมื่ออีเหนาจำต้องไป้องอนนางจินตะหราก็บอกกับบุษบาว่า

ซึ่งวานให้ไปรักจินตะหรา

จะอดสูหาแข่งจิตพิสมัย

หน้า 1150

แต่พอครั้นไปเข้าห้อง นางจินตะหรา ก็ทรงอ้างว่า

มีปกครองน้องหญิงจะทิ้งเสีย

ให้เป็นเมียข้าศึกนิกสงสาร

หน้า 1153

และยังตรัสอีกว่า

ถึงนับปีมิใช่จะละเลย

เจ้าล้มเคยพินิจคิดยังติดใจ

ขึ้นว่ารักนุษายิ่งกว่าเจ้า

จนบอกเล่าตามตรงยังสงสัย

หน้า 1154

ซึ่งจะเห็นได้ว่าอิเหนานั้นเป็นคนที่ใฝ่ใจในอิสตรีและมีวาทะที่กลอนช่างกลอกกลิ้ง เพื่อให้สตรีเหล่านั้นเชื่อในถ้อยคำของตน

2. มีพระทัยกล้าหาญ มีความสามารถในการรบ

อิเหนาเป็นกษัตริย์ที่มีน้ำพระทัยกล้าหาญ ในการสงครามไม่ครั้นคร้ามในการรบ เป็นผู้นำทหารที่มีความสามารถ อิเหนา ได้แสดงฝีมือในทางการรบไว้หลายครั้งด้วยกัน และยังมี ความเชี่ยวชาญในการใช้อาวุธหลายประเภท

ตอนที่แสดงถึงความพอใจในการรบ เมื่อประสันตาไปก่อเรื่องจนเกิดสงคราม อิเหนาก็ตรัสต่อพวกเสนาว่า

ไหนไหนกันนี้ จะต่อสู้

ควยระคุณนี้ไม่ เช็ดขาม

คิดไว้ว่าจะใครทำสงคราม

ฟังจะได้ออกสนามครั้งนี้

หน้า 128

เมื่อมีสงครามเกิดขึ้น อิเหนาจะอาสาออกรบ เห็นได้จากตอนที่ประทับอยู่ที่
เมืองกาหลังในขณะที่ยลอมคนเป็นบันหยี่ เมื่อมีศึกเกิดขึ้น บันหยี่ ก็อาสาทำศึก

เมื่อนั้น
ข้าจะขออาสาไปค้ำทานทาน
มิให้จลาจลแก่พลเมือง
จะให้ปัจจาไมตรีศิกบุรี

บันหยี่ทูลไปด้วยใจหาญ
ตั้งรับอยู่ค้ำธานี
ระคายเคืองเบื้องบาทบพศรี
ค้ำหนึ่งธานีไม่มีชาย

หน้า 698

อิเหนามีความชำนาญในอาวุธหลายประเภท ทั้ง ทวน หอก กระบี่ และกริช
เห็นได้จากตอนรบกับระตุมุศลินา อิเหนาได้ใช้เพลงทวน

เมื่อนั้น
กระตะอาชาชิงชัย
เปลี่ยนท่ามาหมากเป็นนาคเกี่ยว
ต่างคลองว่องไวในกระบวน

บันหยี่ไม่พรันหวั่นไหว
เลี้ยวโลดลบทบทวน
ล่อเลี้ยวพัลวัทหันหวน
ประปรายปลายทวนแทงกัน

หน้า 135

เมื่อรบกับระตุมุศลินาอิเหนาใช้ อาวุธถึง 3 ประเภท คือ หอก กระบี่
กริช

กลีบกลอกหอกทรงพุ่งสกัด
พระชกอาชาในยไววาง

ระตุมุศลินัดคไม้ชักขวาง
สะบัดยางเชื่อนชายย้ายทำนอง

หน้า 335

วาพาลางลงจากอัสคร
ร่ำรายหันเหียนเวียนระวัน

พระกรทรงกระบี่ผาคัน
หมายมั่นเช่นฆราวา

หน้า 336

วาพาลางทางดอกริชกราย
กักพระหัตถ์ศรีสรวีกระตุพลัน

เยื้องย้ายร่ำรายว่าบิคนัน
พระท่าที่เย้ยหยันไพร

หน้า 337

อิเหนามีความสามารถในเชิงการรบเหนือกว่าผู้อื่น จึงมีชัยชนะทุกครั้งที่รบ เช่น
คอนรบกับระตูปุศลินหา คอนรบกับระตูกะหมังกุหนิง และคอนรบกับระตูกะปาหัดัน อิเหนามี
ชัยชนะฆราวาสตายทั้งสิ้น

3. เป็นผู้ที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด

อิเหนาเป็นตัวละครเอกในวรรณคดีไทยที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด ทั้งด้านการใช้
คน การทำสงคราม และด้านความรัก แม้ในบางครั้งจะเป็นการแสดงความเห็นแก่ตัวและ
ความคล่องในวิธีการที่ใช้ในเรื่องความรัก แต่เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าในเรื่องของความ
รักนั้นไม่มีใครผิดใครถูก

คานมณุษย์สัมพันธ์ อิเหนามีธรรมะของผู้ชนะที่เยี่ยม เมื่อทำสงครามกับระตูปุ
เมืองใด ถูกระตูปุยอมแพ้ อิเหนาจะยกโทษให้และต้อนรับบรรดาเชลยอย่างดี เจรจากับหูก
คัยวาจาไพเราะทำให้ได้รับความจงรักภักดีตอบแทน เป็นการสร้างพลังอำนาจของผู้เป็น
หัวหน้า เช่น คอนเช่นธูระตูปุศลินยอมแพ้ ส่งเครื่องบรรณาการมาถวายอิเหนา
อิเหนาก็ต้อนรับด้วยดีและขอบใจ คอนอนุชา ระตูกะหมังกุหนิงยอมแพ้ อิเหนาไม่ถือโกรธ
และได้ชี้แจงให้เข้าใจว่า กองฆราวาสระตูกะหมังกุหนิงเพราะความจำเป็น

อิเหนารุ้จักยอมรับผิด เมื่อตนเองผิด ทำให้ผู้ใหญ่เอ็นดู เช่น คอนกลับไปเฝ้า
ท้าวฤๅณ เมื่อนาง วิยะคาประสูติ อิเหนาถูกรับผิดจึงได้รับการอภัย

เชิงฉลาดในการทำสงคราม อิเหนาเป็นนักรบที่มีไหวพริบเห็นได้จากตอนรบกับระตูกะหมังกุหนึ่ง เมื่อเห็นระตูกำนานูการไ้กระบี่ก็พยายามหาทางชักชวนระตูกุให้ใช้กริชรบ จึงสามารถชนะระตูกุได้

ในค่านความรัก อิเหนาต้องใช้สติปัญญาหากลอบายหลายครั้งหลายหนในค่านความรัก โดยเฉพาะเมื่อหลงรักนางบุษบา เริ่มแรกโดยการไ้สี่ยะตราเป็นสื่อเพื่อให้ไ้สิ่งที่ตนเองปรารถนา เช่น ไ้สี่ยะตราไปขอชานหมากบุษบา และต่อมาไ้ให้ไปขอสไบทรง หรือไ้ก่ลอบายไ้ไ้โคตรจรรกา โดยการเขียนสารเร่งการอภิเษก ไ้แห่ลอบไปถึงบุษบา อันเป็นการกระทำที่ถือว่าหยามคาย ทำให้บุษบาเกลียดชังจรรกายิ่งขึ้น

ไ้คอกปะหนันเขียนสารกระทบทกระเทียบเปรียบเปรยบุษบาเกี่ยวกับจรรกา

แมนแฉนคินลันชายที่พึงเชย
ที่พลอยร้อนใจแทนทุกเวลา

อย่ามีคู่เลยจะดีกว่า
ถ้าวาสนาองจะคงกัน

หน้า 413

ฉายกริชเพื่อจะสบตาบุษบา

จึงคำเนินคินผ่านออกมา
ครันนางไม่เห็นก็อุบาย

จะให้สบนัยนาโฉมฉาย
เบื้องกรายฉายกริชอันฤทธิ

หน้า 414

อิเหนาไ้ปลอมตนเป็นพระปฎิมาแนะนำเรื่องคูครองให้แก่นางบุษบา และบังคับให้มะเคหวิช่วยเหลือเจรจาทไ้ไ้ครองบุษบา

จงให้สตัยปฎิมาณแก่คูรัก
แมนรับจะไ้ไ้บั้งอร

จำเพาะพัคตรพระปฎิมาก่อน
จะวางกรอรไทให้ไ้คคคตา

หน้า 426

ในที่สุดด้วยแผนการอันแยบยลของอิเหนา ได้วางแผนลักขุษาไปไว้ที่ถ้ำที่ใต้ให้
สังคามาระตาไปเตรียมการไว้ แล้วให้ทหารปลอมเป็นข้าศึกชาวกะหมิงก่อกวนมาล้อมเมือง
ให้ทหารบางส่วนเผาโรงพยาบาลแล้วตนเองปลอมเป็นระตูจรรกมารับนางขุษาออกจากวัง
เมื่อลักไปแล้วยังกลับมากลบบเกลื่อนร่องรอย

4. มีพระทัยอ่อน มีเมตตา มีอารมณ์อ่อนไหว ไม่มีความอาฆาต

ถึงแม้อิเหนาจะเป็นนักรบที่มีความสามารถในการรบ แต่ก็มีใจอ่อนไหวง่าย
แม้แต่ในสนามรบเมื่อทำศึกชนะระตูกะหมิงก่อกวนแล้วไปเห็นศพวิหยาสะก่าก็อดสงสารมิได้
ทั้ง ๆ ที่เป็นศัตรู

ยิ่งในค่านความรักแล้ว อิเหนายิ่งอ่อนแอมาก ปลอยตนให้ตกเป็นทาสของความ
รัก เมื่อต้องพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รัก อิเหนาได้แสดงความโศกเศร้าให้เห็นชัดเจน
เช่นตอนจากนางจินตะหรา นางสการะวาตี และนางมาหยารัศมีไปช่วยทำศึกที่เมืองคานา

เอนองค์ลงอิงพิงเขนย
รสรักร้อนรนพ่นกำลั่ง

กร เกยกายพัทตร์ถวิลหวัง
ชลดนัยน์ไหลหลังลงพรั่งพราย

หน้า 314

เมื่อทราบข่าวว่าขุษาต้องเข้าพิธีอภิเษกกับจรรก อิเหนาเป็นทุกข์ เศร้าโศก
หมกมุ่น ได้รับความทรมานใจจนไม่เป็นอันทำการสิ่งใด

พระไม่สร้งเสวยกระยาหาร
ไม่ขึ้นเฝ้าเข้าค่าแค้นรำครวญ

ทรมานหม่นไหม้ให้หวน
พระทอองค์ลงกำสรวลโศกา

หน้า 469

ความมีพระทัยเมตตาของอิเหนานั้นเห็นได้หลายตอนด้วยกัน เช่น ตอนที่ ๒๒๕
ระตูบุศลินายอมแพ้วายโอรสธิดาอิเหนากับเลี้ยงสังคามาระตาเหมือนน้องร่วมมารดา

เมื่อข้าราชการพิจารณาทำความผิดร้ายแรง เช่น ประสันตาไปก่อเรื่องจนเกิดศึกกึ่งถึงโทษเพียงเล็กน้อย กรันอิเหนาได้ขึ้นครองราชสมบัติแล้วได้โปรดให้พวกกระตุที่เป็นเชลยกลับไปครองเมือง โดยเฉพาะสังคามาระตา ซึ่งเคยรับใช้ใกล้ชิดต่างตาต่างใจนั้น อิเหนามีความเมตตาเป็นพิเศษ นอกจากจะให้กลับไปครองเมืองแล้วยังสั่งสอนอุบายในการปกครองและสัญญาจะช่วยเหลือเมื่อมีความเดือดร้อน

5. มีความรับผิดชอบในหน้าที่และสนับสนุนผู้ทำดี

เมื่ออิเหนาคำรงตำแหน่งรัชทายาทกรุงกูเรบัน ได้ฝึกฝนการใช้ศาสตราวุธทุกอย่าง เพื่อให้มีความคล่องแคล่วชำนาญยิ่งขึ้น และได้ใช้ประโยชน์ในยามสงคราม จะเห็นได้จากตอนที่กล่าวถึงอิเหนาเมื่อรุ่นหนุ่ม ได้ศึกษาศิลปวิทยาการสำหรับกษัตริย์ โดยเฉพาะการรบและการใช้อาวุธซึ่งเป็นสิ่งสำคัญสำหรับกษัตริย์ ฉะนั้นเมื่อเกิดสงครามขึ้น อิเหนาจึงสามารถรับผิดชอบในหน้าที่ทางการรบ จัดบัญชาการรบได้ดี เช่น ตอนที่ส่ง **กำมะหงง** ให้จัดทัพเตรียมไปช่วยรบที่เมืองคาทา

เราจะตัดศึกใหญ่ให้ย่อยน
มั่นไพร่ห็นมีอกกลางแปลง

ควยกำลังรพีลเข้มแข็ง
เห็นหักได้ไม่แคลงวิญญาน

หน้า 301

การสนับสนุนผู้ทำความดีนั้น เมื่ออิเหนาได้ครองราชย์แล้วได้แต่งตั้งพวกที่มีความดีความชอบให้รับราชการตามตำแหน่งที่เหมาะสม

เมื่อนั้น
ไควการงานทั่วทั้งรั้ววัง
กิดาหยันบรรดาข้าหลวงเดิม
ที่แกลวกลาเป็นพระยาทายนำ
บ้างได้เป็นพระยาพระหลวง

ระเคนมนตรีศรีทริกนิกสมหวัง
พระแต่งตั้งขุนนางวางน้ำ
ทรงตั้งเติมตามที่มีไควคำ
กินคนโททองค่านั่งท่าทรง
ตามกระหวางหวางคลังตั้งประสงค์

ถ้าบุญคุณใหม่ใครตายลง
บ้าง เป็นที่พระยาศรีสุริยพาท
สำหรับหัตถดาอาชาไนย

พระองค์ให้ข้าหลวงเดิมเป็นไป
กรมม้านายพลคนผู้ใหญ่
ตามพิชัยสงครามสามก๊ก

หน้า 1173

6. ทรงมีความสามารถในเชิงวาทะ

ในบรรดาก้าวเอกในวรรณคดีไทยที่มีชื่อเสียงนั้น อิเหนานับว่าเป็นผู้ที่มี
วาทศิลป์คมคาย ไม่ว่าอิเหนาจะพูดกับใครก็จะได้ยกย่องที่น่าฟัง แม้นคนนั้นจะศักดิ์ศรี
ต่ำกว่า โดยเฉพาะโวหารในเชิงรักของอิเหนานั้น สามารถทำให้หญิงเคลิ้มตามได้

เมื่อพูดกับพระศุภที่รบพ่ายเพื่ออิเหนาจะเจรจาค้นด้วยคำที่ไพเราะ เช่น ตอนพูดกับ
เสนาของเชษฐาระตุมศลินดา

ซึ่งโอรสสามองค์นั่งเยาว์
เคยสำราญอย่างไรในกรุงไกร

ฝ่ายเราจะบำรุงรักใคร่
จะเลี้ยงให้เป็นสุขเหมือนอย่างนั้น

หน้า 147

แต่เมื่อทำสงครามกัน อิเหนาสามารถใช้วาทะจูงใจศัตรูเกิดโทสะได้ง่าย เช่น
ตอนเจรจากับระตุมศลินดา

พวกพ้องของท่านที่ล้อมวง
ดูเหมือนไม่มีมือถ้าวาไร
ถ้าวาไรไปถึงไหนก็ไม่งาม
นี่อะไรไม่หน้ายังชั่วร้าย

แต่จะจับชาวคงก็ไม่ได้
นิ่งให้เขาสาขายหน้านาย
ชอบแต่คิดปิดความเสียให้หาย
เอาโยชามาตายเสียกายกอง

หน้า 135

ในค่านของคารมรัก อิเหนาเป็นผู้ที่มีวาจาอ่อนหวาน ถึงแม้จะเกี่ยวพาราสี
 ธิคาระศูที่เป็นเชลย ก็ใช้วาจาที่ไพเราะทุกบททุกตอน ทำให้เห็นลักษณะอุปนิสัยของอิเหนา
 ในฐานะที่เป็นตัวละครเอกของวรรณคดี-เรื่องนี้ได้อย่างเด่นชัด เช่น ตอนเกี่ยวนางมาหา-
 รัศมี นางจินตะหรา หรือแม่นางบุษบา

มาหารัศมี

ที่ฤๅจะให้ เป็นเช่นนั้น
 ถ้อยคำมั่นจะสัญญา
 ที่มีให้ หูหมิ่นถิ่นแกลนเจ้า
 จะเลี้ยงน้องครองรักรวมชีวี

อย่าสำคัญ แคลงจิตนิษฐา
 ที่ขอนางจินตะหราวาตี
 โฉมเฉลาจง เชื้อคำพี่
 ให้ประนีประนอมพร้อมใจ

หน้า 197

จินตะหรา

ที่ตั้งใจสุจริตจิตจง
 แม้นมีสมดังจิตที่คิดไว้

ว่าจะเลี้ยง โฉมยงให้เป็นใหญ่
 อันนางอื่นที่ไม่ไยดี

หน้า 181

บุษบา

อันตัวพี่กับเจ้าก็เข้าใจ
 ถึงจะมีเมียก่อนสักนับร้อย

ตุนาหงันกันไว้แต่เยาว์มา
 ก็เป็นนอຍแยกออกเสนาหา

หน้า 516

ฐานะในสังคมของอิเหนา

อิเหนาเป็นรัชทายาทกรุงเรบัน ใ้รับการยกย่องจากทุกสังคมว่าเป็นกษัตริย์ที่มี
 ความสามารถ แม้นในวงศ์เทวาค่ายกันก็ยอมรับในความเป็นผู้มีบุญของอิเหนา ก่อนอิเหนาจะ

ประสูติมีนิมิตต่าง ๆ ซึ่งแสดงว่าเป็นผู้มีบุญญาธิการ บรรดาเมืองต่าง ๆ เมื่อเห็นเหตุอัศจรรย์
นั้น ๆ ก็ให้ไพร่ทำนาย จึงทราบว่ามีผู้มีบุญญาธิการจตุมาจากสวรรค์

ต่างรู้จักแข็งแรงแห่งเทศ
เป็นโอรสท้าวสุเรปัน

ผู้มีเดชลงมาจากสวรรค์
จะประสูติจากครรภ์พระชนนี

หน้า 17

บรรดาประตูเมืองต่าง ๆ เมื่อใดทราบข่าวว่าตนเองจะต้องสู้รบกับอิเหนาก็พากัน
เกรงกลัวเห็นไกลจากเมื่อเชษฐาพระกฤษณะเสนาเตรียมมารบแก่แดนแทนอนุชาที่สิ้นพระชนม์ พอ
ทราบข่าวพิศตนเองจะไปต่อสู้คืออิเหนาก็เกรงกลัว

เมื่อนั้น
แตกอกนามอิเหนาก็ตกใจ

สองระตูผู้มีอำนาจ
ภูไนยไหวหวั่นครันคราม

หน้า 139

เมื่อจะรบกับพระกษัตริย์กษัตริย์ พอรชกษัตริย์กษัตริย์ทราบข่าวที่ตนจะสู้ด้วยคือ
อิเหนาก็คิดเกรง

เมื่อนั้น
รูวาระเคนมนตรี

ท้าวกะหมังกุหนิง เรื่องศรี
ภูมีครันครามขามวิญญาณ

หน้า 329

แม่แตท้าวดาหาญเป็นอภิศระหนักในความสามารถของอิเหนา แม่นในขณะพิโรธ
อยู่ เมื่อทราบข่าวว่าอิเหนายกทัพมาช่วยก็พิโรธ

มีความเกษมสันต์บรรดา
ควยนักดาเรื่องอิทธิฤทธิ์

คงได้ย่านเมืองฟ้าราศี
เห็นว่าบุรีไม้อันตราย

หน้า 318

เมื่ออิเหนาไปประทับอยู่ ณ ที่ใด ไม่วาจะเป็นในลักษณะของอิเหนาเองหรือปลอม
องค์เป็นมโนหยา ใ้รับความรักเอ็นดูจากผู้ใหญ่อยู่เสมอ เช่น เมื่อไปที่หมันหยยา ประไหมสุหรี-
หมันหยยากัศรักับอิเหนาวา

ไ้เห็นหน้าคาคอยมาสูก
เจ้าจงอยู่ควายนายากลาไกล

พอบรรเทาเบาทุกข์ที่ไทยให้
สักเดือนหนึ่งจึงไปพารา

หน้า 79

แม่แต่ท้าวคานาซึ่ง โกรชแค้นอิเหนาอยู่มาก แต่เมื่อเห็นอิเหนาเศร้าสร้อยก็

สงสาร

ให้คิดสงสารพระหลานรัก
ไม่ทันคอบะคอกไม้กรอง

พิศพิศครห่มนไหม้มัวหมอง
จึงสั่งนางฉลองพระโอรสไป

หน้า 380

ท้าวกาหลง เมื่ออิเหนาปลอมเป็นบัณฑิตไปสวามิภักดิ์รักใคร่อิเหนาประจักษ์เป็น

โอรส

จงอยู่ด้วยกันเถิดในธานี
จะเลี้ยงเจ้าเป็นบุตรสุดสหายใจ

พ่อกามีโอรสกุมารไม่
รักใคร่ให้เหมือนอนุภรรยา

หน้า 668

นอกจากอิเหนาจะไ้ความรักความเอ็นดูจากผู้ใหญ่แล้ว บรรดาพี่เลี้ยงและระแคะ
ที่เป็นเชลยของอิเหนาก็มีความจงรักภักดีต่ออิเหนา ช่วยเหลือเมื่ออิเหนามีความทุกข์ เช่น
ตอนที่อิเหนาทรงเศร้าโศกเนื่องจากบุษบาต้องเข้าพิธีอภิเษกจนล้มเจ็บ สังคามาระตาเป็น
ผู้ถวายคำแนะนำ

เมื่อนั้น

เข้าไปทูลระแคะมนตรี
ซึ่งจะทรง โศกศัลย์อยู่นั้นไซ้
จำจะคิดปลิดเปลื้องความรอน

สังคามาระตาเรื่องศรี
ว่าบัดนี้ให้ห้ามสยุมพร
ไซ้ที่จะไ้คควงสมร
ผันผ่อนควายกลอุบาย

หน้า 473

ความจริงรักภักดีของระเเคนที่เป็นเชลย และพี่เลี้ยงนั้นเห็นได้ชัดเจน ตอนที่
อิเหนาเศร้าโศกเสียใจเรื่องนางบุษบาจนถึงคิดอยากตาย พวกเหล่านั้นก็คิดว่าควรวางว่า

เมื่อนั้น	จึงองค์ระเเคนทั้งสองศรี
กับพี่เลี้ยงผู้ภักดี	กอดบาทภูมีเข้าโศกา
โอราพระทูลกระหม่อมเออย	พระคุณเคยปกเกล้าเกศา
ตั้งหนึ่งบิตุเรศมารคา	บำรุงเลี้ยงมาไม่มีภัย
จะหาไหนใดเหมือนพระปิ่นเกล้า	ตายแล้วเกิดเล่าไม่หาได้
แม้นพระสูสุวรรณควันโค	จะพากันบรรลัยไปตาม

หน้า 470

วิจารณ์ บทบาทของอิเหนาซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในการดำเนินเรื่องสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะของกษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ว่าเป็นผู้มีฝีมือในการรบ ถือเรื่องการรบเพื่อขยายอาณาเขตเป็นสิ่งที่กษัตริย์พึงกระทำ การมีมเหสีมากเป็นความนิยมในสมัยนั้น ถือเป็นการผูกใจบรรดาเจ้าประเทศราชเป็นอย่างดีในการที่รับราชธิดาของเมืองนั้น ๆ เป็นมเหสี

อิเหนามีลักษณะคนเจ้าชู้ ที่มีวาจาไพเราะอ่อนหวาน มีเสน่ห์ โนนน้ำจิตใจสตรี ประกอบกับมีรูปโฉมงดงาม มียศศักดิ์ เป็นเครื่องประกอบ จึงช่วยให้เป็นที่พึงใจของอิสตรีที่ได้พบเห็น นอกจากนั้นยังเป็นผู้ที่มีนิสัยฉลาดในคำที่จะทำให้คนรัก มีเล่ห์เหลี่ยมในคำความรักพอกวระ ซึ่งลักษณะของตัวละครที่มีทั้งดีและเลวปนอยู่ในนิสัย ทำให้มีลักษณะคล้ายคนจริง ๆ คือมีทั้งรัก โลภ โกรธ หลง มีทั้งดีและชั่ว

จากลักษณะของอิเหนา แสดงให้เห็นถึงความนิยมในเรื่องวีรบุรุษของสังคมในสมัยนั้น นับถือคนมีฝีมือ มีสติปัญญา และมีวาจาที่คมคายไม่เน้นหนักในด้านอิทธิปาฏิหาริย์ของตัวละคร ทำให้ตัวละครมีลักษณะเป็นมนุษย์สามัญมากขึ้น

ประสันตา

เป็นที่เลี้ยงของอิเหนารัชทายาทกรุงกูเรบัน เป็นพี่เลี้ยงตำแหน่งที่สี่ในพี่เลี้ยงสี่ตำแหน่งเป็นบุตรของเสนาตำแหน่งยาสา เป็นพี่เลี้ยงที่รับใช้ใกล้ชิดอิเหนาและมีบทบาทมากในท้องเรื่อง รูปโฉมของประสันตานั้นมีไฉ่มีกล่าวไว้ละเอียดเพียงแต่บอกว่า พี่เลี้ยงทั้งสี่นั้นเป็นคนหนุ่ม

พื้นครุณรุณหนุ่มน้อย

รูปร่างแซมชอยเจิดฉิน

หน้า 16

ตำแหน่งพี่เลี้ยงแสดงว่ามีหน้าที่อยู่ใกล้ชิดของรัชทายาท คงเป็นคนวัยเดียวกัน แต่ละคนจะมีอายุแก่กว่าเจ้านายของตนอย่างน้อย 4-5 ปี

ลักษณะของประสันตา

ประสันตาเป็นพี่เลี้ยงคู่พระทัยของอิเหนา ได้มีส่วนช่วยเหลืออิเหนาในความรักหลายครั้ง ลักษณะของประสันตาคงจะประมวลได้ว่า

1. มีความจงรักภักดีต่อเจ้านาย ประสันตาเป็นพี่เลี้ยงที่รับใช้ใกล้ชิดกับอิเหนามาก ได้ทราบความทุกข์ความสุขของอิเหนาอยู่ตลอดเวลา เมื่ออิเหนามีความสุขประสันตาก็ร่าเริง เมื่ออิเหนามีความทุกข์ประสันตาก็พยายามหาทางช่วยเหลือถวายคำแนะนำ

ตัวอย่างเช่น เมื่ออิเหนาคองยกทัพไปช่วยรบที่เมืองคาหา อิเหนาคองจากนางผู้เป็นมเหสีทั้งรัก จึงมีความเศร้าโศกมาก ประสันตาก็พยายามที่จะทำให้อิเหนาร่าเริงขึ้น โดยการพูดชมป้า ทำให้อิเหนาสนพระทัยถึงกับออกมาชม

จึงเสแสร้งแกล้งกลาววาจา

แต่เห็นมามากมายหลายคำบล

ปานสนุกกว่าทุกแห่งหน

ก็ยังไมชอบกลเหมือนปานนี้

หน้า 315

เมื่ออิเหนาทุกข์โศกเรื่องนางบุษบาจะเข้าพิธีอภิเษก ประสันตาก็ทุกข์ตามไป
 ควบ

เมื่อนั้น
 กับสพี่เลี้ยงผูกคอก

จึงองค์ระเค่นทั้งสองศรี
 กอดบาทภูมีเข้าโศกา

หน้า 470

2. มีวาจากมกาย

ประสันตาคือผู้ที่มีวาจากมกาย ตลกคะนอง มีอารมณ์เบิกบานเป็นนิจ
 ชอบเย้าแหย่ทุกคนที่อยู่ใกล้ชิด รวมทั้งอิเหนา โดยที่ไม่มีใครถือโกรธ เช่นตอนที่ทูลยั่ว
 เย้าเมื่ออิเหนาทรงรำกระบี่ต่อหน้าพระที่นั่งท้าวหมันหยง

ข้าเห็นพระองค์ทรงกระบี่
 ไทไหนจะกรายร่ายรำท่าทาง
 แด่สายสอดทอศพระเนตรอยู่อย่างนี้
 ชอบเอาของที่ตองพระหฤทัย

ท่าที่เคล้าคลอทั้งสองอย่าง
 ไทไหนจะคูดุ่ยข้างบัณเฑียรชัย
 ยิ่งทรงมีชัยชนะได้
 มารางวัลภูวไนยจะสมควร

หน้า 73

เมื่อสังคามาระตาได้นางกุสุมาเป็นมเหสีใหม่ ๆ แล้วไปเฝ้าอิเหนา ประสันตาค
 ก็ทูลยั่วเย้าสังคามาระตา

พระอนุชายกไปรอนราญ
 ปี่ศากรายกาจรวี
 ทั้งอาเพทเจ้าค้ำพลอย
 แล้วซุบซิดไปทั้งกายา
 จำจะคองหาแพทย์เมืองลสา
 ละไว้จะกำเวิบขุนวาย

ผลาญชาวลาสากรุงศรี
 ให้ภูมึประชวรกลับมา
 ภูเป็นวีรคังรอนนชา
 หมออื่นจะรักษาเห็นไม่คลาย
 มาแก้ผีกระทำจึงจะหาย
 ยิ่งจะร้ายแข็งขันขึ้นกว่านี้

หน้า 1008

ลักษณะเด่นของประสันตาในการที่เป็นคนชอบพูดจาขี้วैया และ ปากคอเราะ
 ายนั้น นอกจากจะเห็นได้จากบทบาทของประสันตาเองตามท้องเรื่องแล้ว ยังเห็นได้
 จากบทเจรจาของตัวละครอื่น ๆ เช่น อีเหนาว่าประสันตา เมื่อประสันตาไปก่อเรื่อง
 กับทหารของระตุมศลิหนาว่า

แต่เป็นคนพาลคี่ข้างขี้เทียว
 คิกจะทาระทำให้หน้าใจ

จะยกโทษทีเดียวเห็นไม่ได้
 พูคะไรไม่จริงสักสิ่งอัน

หน้า 153

และว่าประสันตาว่าเป็นคนปากคั้น เมื่อทูลเฝ้าเหย พระองค์เรื่องนางบุษบา

ธรรมดาว่าคนปากคั้น
 จำจะแคะคอนค่อนว่าไป

ที่จะนิ่งอยู่นั้นไม่ได้
 ให้เขาซัดใจจึงว่าดี

หน้า 384

ระเด่นสังคามระตา ซึ่งอยู่ไกลซัดกับอีเหนาก็เคยตอบโตว่าประสันตาเมื่อครั้ง
 ทูลขี้วैयाเรื่องระเด่นกุสุมาว่า

พี่ช่างมีหน้าว่าเลน
 อันธรรมดาป่วยกันนี้ไซ้

จะเห็นออกผู้อื่นก็หาไม่
 คือใครจะไม่ยอมก็ว่ามา

หน้า 1009

สี่ะตราอนุชานางบุษบาว่าประสันตาเมื่อขี้วैयाเรื่องระเด่นคะราทวันว่า

พี่คังนกรระตอยตีวิด
 กลัวฟ้าจะทับลงมา

ทั้งปากเบาความคิดก็หนักหนา
 จึงนอนเอาบาทาขึ้นกันไว้

หน้า 964

คำมะหังเสนาผู้ใหญ่ของอิเหนาเคียวว่าประสันตาในเรื่องปากว่า

น้อยๆเสกกลเจ้าคนเอก

ทำโทษกเหยกให้ระตุกหมื่นได้

หน้า 128

การที่กวีสร้างให้ประสันตาเป็นผู้มีลักษณะอุปนิสัยดังกล่าวดำแล้ว ตลอดจนมีความ
คลอกคะนอง ชอบเย้าแหย่บุคคลอื่น ๆ โดยใช้โวหารคมคายนี้ เป็นบทที่ช่วยส่งเสริมให้เนื้อ
เรื่องสนุกสนานขึ้น และเหมาะแก่การเล่นละคร ทำให้เพิ่มรสของเรื่องให้มีครบทั้งรัก
เศร้าโศก และสนุกสนาน

3. เป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด

ประสันตาเป็นผู้เฉลียวที่รับใช้ใกล้ชิดอิเหนามากที่สุดในบรรดาพี่เลี้ยงทั้งสี่
เป็นผู้ที่มีสติปัญญาดี เคยถวายคำแนะนำ ช่วยเหลือในปัญหาความรักให้อิเหนาหลายครั้ง
เช่น ตอนที่อิเหนาบรรทมในที่ประทับไม่ยอมเสวยหรือสรงเพราะความรักนางจินตะหรา
ปาดะเสนาบดี ปรากฏว่าถามว่าประชวรด้วยโรคอันใด ประสันตาตอบว่า

ดูอาการที่ทำให้คร่ำครวญ

จะประชวรสิ่งใดไม่ประจักษ์

แมนไค้ไอสกรสรัก

เห็นไม่พิกนวกพันจะพลันคลาย

เจ้าจอมหม่อมลุงไค้เมตตา

ช่วยเข้าไปชวยมาถวาย

ที่พระรอนรจนกระวนกระวาย

นั่นแหละเห็นจะหายเป็นมั่นคง

หน้า 76

ในครั้งที่บันทึกไม่ออกว่าจะพานางแหง (คือบุษบาที่บวชเป็นชี) มาได้อย่างไร
ประสันตาทูลแนะนำให้ปลอมเป็นทเวคาไปรับ ซึ่งก็สมประสงค์

อุบายของประสันตาที่อิเหนาโปรดปรานมากที่สุดคือเมื่อประสันตาคิดอุบายให้เชิด
หนัง เป็นเรื่องราวตั้งแต่นางบุษบาไปไหว้พระปฏิมาจนถึงอิเหนาลักบุษบาไปไว้ในถ้ำ แล้วลม

หอบบุษบาหายไป อันเป็นเรื่องซึ่งรู้จักกันอยู่เฉพาะอิเหนาและบุษบาเท่านั้น และเป็นเรื่อง
อันควรสะเทือนใจ เพื่อพิสูจน์ว่าแห่หนึ่งคือบุษบา

เห็นได้ว่าประสันตาคเป็นคนฉลาด คิดถึงเหตุและผล และปรากฏว่าอุบายความ
คิดของประสันตานี้เองที่ทำให้ปัญหาและความยุ่งยากนับแต่อิเหนาและบุษบาพลัดพรากจาก
กันนั้น คลี่คลายออกไปอย่างแนบเนียนสมเหตุสมผล นับว่าวิถีสร้างสรรค์ตัวละครได้เหมาะ
สมและน่าสนใจ

อย่างไรก็ดีความเฉลียวฉลาดของประสันตางานครั้งเป็นความฉลาดแกมโกงคือ
เห็นเหตุผลแก่ความดีของตนเอง เช่น ตอนที่ไปก่อเรื่องวิวาทกับทหารของระคุบศลิหนา จน
เกิดการต่อสู้ซึ่งทำให้เกิดความยุ่งยากขึ้น แล้วกลับมากราบทูลอิเหนาว่า

บัดนี้ระคุเตรียมโยธา

จะยกมาหักโหมโจมตี

หน้า 126

โดยเลารายละเอียดว่า

จึงว่าเข้าไปต่อสกุณา

ที่ริมเนินภูผาปะราปี

พบพวกระคุเขาเตรียมทัพ

ว่าจะยกมาจับบันหยี

ถ้าสู้ไปไม่สมเหมือนพาทิ

ขอถวายชีวิตแก่ภูวไนย

หน้า 126-127

ซึ่งเมื่อไปสืบข้อเท็จจริง ก็มีใจเหมือนดังที่ประสันตากราบทูล การสร้างประสันตา
ให้กล่าวเช่นนั้น ก็เป็นการสร้างตัวละครให้มีชีวิตเหมือนคนจริง ๆ โดยเฉพาะบุคคลใน
ลักษณะอุปนิสัยอย่างประสันตา ย่อมจะพุดจาลคล่ี่ยวเพื่อเอาตัวรอด หรือเพื่อให้พ้นผิด

4. มีความสามารถในการรบ

ประสันตาคือบุรุษเสนาผู้ใหญ่ตำแหน่งหนึ่ง เมื่อได้ถวายตัวเป็นที่เลี้ยงของ

อิเหนา จึงมีความสามารถทางการรบพอตัว มีความรู้และความชำนาญเกี่ยวกับช้าง
ประสันตาก็ได้เป็นความรู้อ่างพระที่นั่งของอิเหนาเมื่อแห่สะพาน

ประสันตาค้าวตีให้เป็นความ

วิชาช่างชำนาญพานแยบคาย

หน้า 764

ความสามารถในการรบ เห็นได้จากตอนต่อสู้กับทหารของระตูปุศลิหนา

เหล่าทหารหักโหมโถมเข้ามา

ประสันตาคอแฉ่งแทงควยกริช

พลระตูปแตกตายวายชีวิต

ไค้ที่ไล่ประชิดคิณฑัน

หน้า 124

ประสันตาคีใจเห็นไค้ที่

ถือกระบี่ร้าวออกนำหน้า

บ่าวไพร่ไม่คิดแก้อีว่า

ตางเข้าเช่นฆ่าปัจจามิตร

หน้า 133

บทบาทในสังคม

ประสันตาคือหนึ่งในตำแหน่งหนึ่งของอิเหนา รับผิดชอบไปทุกแห่ง
และทุกโอกาส ได้รับมอบหมายกิจการสำคัญ เช่น ให้อูแลบุษยามื่ออิเหนาไปแก่งสังสัย
เรื่อง เผาเมือง และลักบุษยาม เป็นผู้มีโอกาสใกล้ชิดกับอิเหนามากที่สุด นับว่าเป็นคนโปรด
จนแม้เวลาอิเหนาทรงมาก็มีประสันตาคอยใกล้ ๆ ไว้พูดคุยเล่นเจรจากันได้ เช่น ตอนเข้า
เมืองหมันหยากครั้งที่สอง

ชำเลืองดูประสันตาให้หน้ากัน

พลางแย้มยวนสรวลสันต์สำราญใจ

หน้า 170

นอกจากนั้นยังได้รับความรักความยกย่องจากอิเหนา อิเหนาเป็นคนอ่อนหวาน เมื่อพูดกับพี่เลี้ยงจะใช้คำว่า น้อง สำหรับตนเอง และเรียกพี่เลี้ยงว่า พี่ บางคราวใช้ ข้า แทนตนเอง พวกกระเณนเขลยต่าง ๆ ก็เรียกประสันตว่าพี่ ตามอิเหนา และในฐานะที่เป็นคนโปรดปราน จึงได้รับยกย่องจากคนทั้งหลายด้วย ประสันตจึงสามารถพูดคุยเข้าทุกคนโดยไม่มีใครโกรธ อิเหนาเองก็ใช้ประสันตในเรื่องของความรักมากกว่าพี่เลี้ยงคนอื่น ๆ และได้รับยกย่องให้เป็นพี่เลี้ยงผู้รวมใจ เช่น ตอนที่ใช้ประสันตนำดอกไม้ไปถวายกระเณนสีเขียวตรา เพื่อลอบดูว่าบุษยามาในรถนั้นด้วยหรือไม่

แม้ในคราวที่อิเหนาซ่อนอยู่ในถ้ำ เมื่อนางบุษบาเสียงเทียนก็มีประสันตารวมอยู่ด้วย

พระโคมยงกับองค์บุษบา
จึงเข้าในวิหารซ่อนบัง

ประสันตารวมถ้อยหวัง
แอบหลังพระปฏิมากร

หน้า 417

เมื่อให้ไปทูลเตือนพระเคเหวให้ช่วยจัดการ เรื่องนางบุษบาตามที่สัญญาไว้ที่หน้าพระปฏิมา ก็ทรงใช้ประสันต

เมื่ออิเหนาชอบนางสะการะหนึ่งหรัค ก็ใช้ประสันตเป็นสื่อให้ประสันตช่วยแต่งเพลงยาวให้ และ

จึงเรียกประสันตารวมใจ
เสด็จทรงลงกระษาศแล้วศรีสสัง
จงช่วยถวายสารอีกสักคราว

เข้าไปช่วยประคิษฐ์คเพลงยาว
พี่ไปยังบาทหยันอย่าอ้อจาว
คอยฟังให้ไตขาวมาวันนี้

หน้า 759

และเมื่ออิเหนาจะลอบขึ้นหานางสะการะหนึ่งหรัค ก็ให้ประสันตไปด้วย

วิจารณ์

จะเห็นได้ว่าประเด็นตามีบทบาทสำคัญมากในฐานะเป็นตัวประกอบ เป็นผู้ช่วยให้เรื่องดำเนินไปอย่างสนุกสนาน มีบทบาทซับซ้อน บทแสดงไหวพริบทำให้เรื่องมีชีวิตชีวา ทำให้ผู้อ่านจินตนาการเห็นสภาพของพี่เลี้ยงตัวเอกในวรรณคดีไทยว่ามีลักษณะอย่างไร ลักษณะของพี่เลี้ยงมีส่วนทำให้ตัวเอกดำเนินชีวิตอย่างไรบ้าง พี่เลี้ยงลักษณะประเด็นค่านั้นดีหรือไม่ก็อย่างไร ซึ่งขึ้นอยู่กับวิจารณ์ญาณของผู้อ่าน

ลักษณะของประเด็นตาสะทอนให้ผู้อ่านแลเห็นสภาพของสังคมสมัยนั้นว่า เจ้านายไม่มีใครถือยศศักดิ์มากมายนัก มีพระทัยโอบอ้อมอารี ข้าราชการบริพารที่โปรดปรานรับใช้ใกล้ชิดมักจะได้รับการให้อภัย แม้ว่าจะทำผิด นอกจากนั้นยังทราบได้ว่า การเลือกใช้นั้นนิยมคนที่มีสติปัญญา มีวิชาที่ถนัด สามารถผ่อนคลายความตึงเครียดของเหตุการณ์ร้าย ๆ ได้

ท้าวคานา

ท้าวคานา เป็นกษัตริย์ลำดับที่สองในวงศ์สัตยเดหวา ครอบครองเมืองคานา ประไหมสุหรี คือ ระเด่นคานาราวาตี ผู้เป็นราชธิดาระตุมันทยา มีราชธิดาคือระเด่นบุษบา ได้คู่กันทั้งไว้กับ ระเด่นมนตรีกูเรปัน รัชทายาทแห่งกูเรปัน ราชโอรสคือระเด่นสี่ะตรา ตูนาหงัน กับระเด่นวิยะการราชธิดาแห่ง กุงกูเรปัน

ลักษณะของท้าวคานา

1. รอบรู้ลักษณะพิชัยสงคราม ท้าวคานาเป็นกษัตริย์ที่มีความรอบรู้ในเรื่องการสงครามเป็นอย่างดี รู้จักวิธีการรบทั้งในและนอกพระนคร เห็นได้จากตอนที่ระตุมันทยา กะหมังกูหนึ่ง ได้แนะนำระเด่นสุทรานางงเกี่ยวกับการรบคั้งที่ว่า

ทัพ ขายกายยอมสามารถ
 มารดชพลก็พร้อมพรัก
 ไม่ควรจะควนออกชิงชัย
 แม้นข้าศึกประชิดคิพัน
 เราจะรบรับไว้ให้หยุดยั้ง
 จึงยกหนักออกหักเอากลางแปลง
 ทัพชวยก็ไม่ซาจะมาทัน
 รุกรบกระทบนอกเข้ามา

ทั้งสิทธิ์ขาดความคิดแหลมหลัก
 หมายจะหักที่กล้าควยกัน
 ขอบอยู่ในพารารักษามัน
 บุกมันเข้าปล้นเป็นกำแพง
 แดพอนหยอนกำลังเข้มแข็ง
 จะมีชัยไม่แคลงวิญญาน
 พร้อมกันตีกระหนาบหลังหน้า
 เห็นศึกก็จะลาเลิกไป

หน้า 298-299

เมื่ออิเหนาวางแผนการเผาเมืองคาหา ท้าวคาหากก็เสด็จออกบัญชาการดับไฟ
 ควบพระองค์เอง และทรงศรีสังเกี่ยวกับการรบว่า

เหล่าทหารอยู่คานให้ยับยั้ง
 ไม่รู้จักฝ่ายเราฝ่ายเขา
 ถาเป็นฝ่ายทำลายปรากฏ

ควยยังมีคมนอนชการ
 พลเรายังคั่นแตกฉาน
 จึงรอนราญห้าหันให้บรรลัย

หน้า 505

2. เป็นกษัตริย์ที่มีทิฐิมานะ เมื่อตั้งใจกระทำเรื่องใดแล้วก็จะทำอย่างเด็ด
 เดี่ยวแม้การนั้นจะไม่สมควร และจะก่อความเดือดร้อนก็ไม่ล้มเลิก เช่น เมื่อพิโรชอิเหนา
 ที่ไปเลี้ยงขุนนางจินตะหราที่เมืองหมันหยาก็รับสั่งว่าถ้าใครมาขอนางบุษบาจะยกให้

แม้นใครมาขอก็จะให้
 ถึงไพร่ฟ้าประกาศชาติทรลักษณ์

ไม่อาลัยที่ระคนปนศึกก็
 จะแต่งให้งามพักตร์พริ้งพริ้ว

หน้า 214

แม่แต่เมื่อแจ่งชาวยกบุษบาให้จรกาให้เชษฐาและอนุชาทราบ ก็ยังประชดประชัน
ว่า

ไม่ควรเคียงศักดิ์ก็เข้าใจ
จะแต่งการเทาวงศ์เทวา

แต่ได้ให้เขาคามวาสนา
พอแก้หน้าที่ไคความอัประมาณ

หน้า 242

3. รักษาวาจา เมื่อได้ตรัสสิ่งใดออกไปแล้วถึงจะไม่เต็มพระทัยในภายหลัง
แต่ก็รักษาวาจาไว้ เห็นได้จากเมื่อยกนางบุษบาให้จรกาแล้ว แม่ทนต์เมืองกะหมังกูหนึ่งมา
ถวายเครื่องราชบรรณาการสู่นางบุษบาอีกก็ไม่ยินยอม แม่จะต้องเกิดศึกสงคราม ครั้น
เมื่อได้เห็นอิเหนาทรงเกิดความเอ็นดู ก็ไม่เปลี่ยนพระทัย

ครั้นเห็นอิเหนาก็เอ็นดู
ครั้นจะคืนวาก็อภัยใจ

แต่มีรูที่จะทำเป็นใจ
ควยไคให้เขาแล้วก็จำจน

หน้า 461

4. มีความยุติธรรม เห็นได้จากตอนแต่งตั้งตำแหน่งมเหสีของอิเหนาได้ตั้ง
ให้จินตะหราเป็นประไพมสุหรีฝ่ายชวายนางบุษบาราชธิดาเป็นประไพมสุหรีฝ่ายชาย

ให้ระเด่นจินตะหราวาคี
อันองค์อะหนะบุษบา

เป็นประไพมสุหรีฝ่ายชวา
เป็นอัครชยาฝ่ายชาย

หน้า 1080

5. มีวาจาคมคาย

ในด้านความสามารถทางวาจา ท้าวคานาได้แสดงให้เห็นถึงวาจาอันคมคาย
หลายตอนด้วยกัน เช่น เมื่อทราบข่าวว่าอิเหนาไปประทับที่เมืองหมันทยา ก็ตรัสกับมเหสี
ว่า

ซึ่งจะคอยท่าหลานตามสารศรี
แต่จะเวียงนงคงานการวิวาท

อีกร้อยปีก็ไม่จาก เมืองหมันหย่า
จะร่ำรายอายหน้ายิ่งนัก

หน้า 214

เมื่อสุหรานางกราบทูลว่าทัพอิเหนาจะยกมาช่วย ก็ตรัสว่า

เห็นจะรักเมียจริงยิ่งกว่าญาติ
ถึงมาตรงจะมาก็จำใจ

ไหนจะคลาดจาก เมืองหมันหย่าได้
ควยกลัวภัยพระราชบิดา

หน้า 298

ครั้งอิเหนาเสด็จมาเฝ้าทูลฯ ประชดโดยให้สียะตราไปไหว้อิเหนา แล้วรับสั่งว่า

เราพนเป็นเชลยก็เพราะเขา
แผนหาไมพองจะมรณา

คุณอยู่แก่เราหนักหนา
เจ้าจะไปเป็นข้าไพร่

หน้า 354

เมื่อสนทนากับท้าวกูเรบันเกี่ยวกับอิเหนาและนางบุษบา ท้าวคานาทูลท้าวกูเรบัน
ถึงอิเหนาว่า

ถึงหงส์ไม่จงชลชี
เหมือนหมูปูตรงทั้งปวง

ราชสีห์เห็นถ้าสุรกานต์
ไม่เป็นหวงควยพฤษาสาธ

หน้า 460

บทบาทในสังคม

ท้าวคานาเป็นกษัตริย์ในวงศ์เทวาคระบรองนครคานา เป็นที่เคารพเกรงขาม
ของเมืองทั่ว ๆ ไป แต่ในทัศนะของกษัตริย์วงศ์เทวาเมืองอื่นเห็นว่าท้าวคานาเป็นผู้คิดสิน
พระทัยไม่รอบคอบ เห็นได้จากตอนที่ท้าวคานาคกลงพระทัยยกบุษบาให้ระตุจรรกา แล้วส่ง

สารให้เมืองเทวอื่น ๆ ทราบ ท้าวฤๅณรับสั่งว่า

พระน้องไม่ยั้งคิดนึก
เมื่อเห็นดีให้ปันล้นวาจา

ให้เสียดักศิสุริยวงศ์สัญญา
จะรื้อมาบอกเล่าเราไป

หน้า 243

ท้าวกาหลงและท้าวสิงหัดสำหรับ รับสั่งว่า

ปลงใจให้ระตุคุณาหงัน
จะให้ไพร่พลเมืองเลื่องภา

อิเหนานั้นบรรลัยเสียแล้วหรือ
ไม่นับถือวงศาศูราลัย

หน้า 244

จากบทบาทของท้าวคานา มีหลายตอนที่แสดงถึงพระราชพิธีที่สำคัญของบ้านเมือง เช่น ตอนรับแขกเมือง คือรับทูตจรรยาและทูตกะหมังกุหนึ่ง พิธีโสกันต์สี่ยะตรา ซึ่งแสดงให้เห็น ไหวหารที่คมคาย ความรอบรู้ของกษัตริย์ที่น่าสนใจ

วิจารณ์

ลักษณะของท้าวคานา เป็นกษัตริย์ที่ถือนาจาเป็นเรื่องสำคัญ ถือการหมั้นเกียรติ เป็นเรื่องใหญ่ ซึ่งลักษณะเช่นนี้เป็นลักษณะของผู้มีอำนาจ โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์จะทรง มีเป็นส่วนมาก

ความรอบรู้ และพิธีการที่ท้าวคานา ได้ทรงกระทำ แสดงให้เห็นถึงพระราช ภาระกิจของกษัตริย์ในสมัยรัตน โกสินทร์บางกรณีเป็นอย่างดี

ระจุกจรกา

ระจุกจรกา เป็นกษัตริย์ในวงศ์ระจุกรอบครองนคร จรกา เป็นพระอนุชาของ
ท้าวลาส่า รูปโฉมของจรกานั้นค่อนข้างอัปลักษณ์ แม้แต่ตนเองก็ยอมรับ

ระจุกรำพึงถึงองค์	คิ้วรูปทรงอัปลักษณ์หนักหนา
คูไหนมิไค้งามทั้งกายา	ลักษณะผมหยักพัคตร์เพรียง
จุมูกใหญ่ไม่สง่าราศี	จะพาที่แห่งแหบเสบเสียง

หน้า 222

เมื่อท้าวคาคาและประไหมสุหรีเมืองคาคา ใต้ทอดพระเนตรเห็นจรกา

พิศดูรูปร่างเหมือนอย่างไร	เคิบใหญ่กำยำลำสัน
---------------------------	-------------------

หน้า 365

นางกำนัลเมืองคาคาเมื่อเห็นท้าวจรกา

บ้างคำหนิว่าหน้าเพรียง	ดูคำอย่างเห็นย่น่าขังนัก
ไม่มีชวตทรงองค์ เอวอ้วน	พิศไหนเลวล้วนอัปลักษณ์
ใส่ชฎาก็ไม่รับกับพัคตร์	งามบาดตานักชู้ร่านดู
บ้างว่าเสียงเพราะเสนาะเหลือ	แหบเคริ้อเบือพังรำคาญดู

หน้า 366

ในสารของอิเหนา ที่ทรงเขียนเปรียบเปรยนางบุษบาถึงรูปโฉมของจรกา

ในลักษณะนั้นว่าจรกา	รูปชั่วคำซำทั้งศักดิ์ศรี
ทรลักษณะพิกลอินทรีย์	คูไหนไม่มีจำเวรใจ
เกศานาสีขนงเนตร	สมเพชพิปริตณิควิสัย

เสียงแหบแสบสันเป็นพันไป

รูปร่างข้างกระไรเหมือนยักษ์มาร

หน้า 412-413

ลักษณะนิสัยของจรกา

1. มีพระทัยใฝ่สูง แม้ระตูจรกาจะมีรูปโฉมไม่งดงามและอยู่ในวงศ์ระตู แต่มีความใฝ่สูงที่จะไ้ราชธิดาของกษัตริย์วงศ์เทวัญมาเป็นมเหสี และอยากได้ผู้หญิงที่มีความสวยงามมาเป็นคู่ครอง

เอ็งปากันรับรอนจรลี
วากรูปทั้งสองกัลยา

ไปสิงห์คสำหรับแลคหา
ไ้แล้วรีบมาอย่าอนใจ

หน้า 223

เมื่อได้รูปนางงามมาแล้ว ก็คิดว่าจะต้องเลือกนางที่มีรูปโฉมงดงามที่สุด เช่น เมื่อเห็นรูปนางจินคาสารี จึงรับสั่งว่า

จะไว้เปรียบกับอย่างนางคหา
ใครเลิศลักษณะจึกขอเทวี

เลือกโฉมกัลยาทั้งสองศรี
ภูมิเปรมปรีมกระหม่อมใจ

หน้า 227

2. มีอารมณ์อ่อนไหว ระตูจรกาเป็นผู้ที่มีอารมณ์อ่อนไหว เคลิบเคลิ้มง่าย ไม่สามารถซ่อนความรู้สึกหรืออารมณ์ เช่น เมื่อเห็นรูปนางบุษบาก็เกิดความหลงใหล

เวียนคลีกระคาศวากรูปนาง
ปานนพุมพวงดวงสุคา

ประทับกับทรงพลางทางหวนหา
จะคิคคอยที่เฝ้าทุกนาที

หน้า 346

เมื่อใดเห็นองค์จริงของบุษบา ระตุจรกาถึงกับตะลึง

สวยพลางทางตะลึงลิมเคี้ยว
เสนหาอวรณ์ผูกพัน
พระเชษฐาสันกายเป็นหลายที

แด่เหลียวคณางพลางรับขวัญ
หมายมั่นกระหยิ่มกริมใจ
จะรู้สึกสมประคึกก็หาไม่

หน้า 431

เมื่อระตุจรกาโกรธ ก็แสดงอาการออกมาให้เห็นประจักษ์ เช่น ตอนที่ทราบ
ข่าวก็กะหมังกุหนึ่ง

เมื่อนั้น
ไต่พังคั่งแค้นแสนทวี
แตกเสียงสิงหนาทบรรหาร

ระตุจรกาเรื่องศรี
คั่งอึดค้ำจุกดวงใจ
เหมม้นอหังการหยาบใหญ่

หน้า 347

เมื่อทราบข่าวบุษบาหาย ก็ตกใจไม่อาจระงับความรู้สึกได้

เมื่อนั้น
ชลเนตรไหลหลังคังชารา

จรกาทกใจเป็นนักหนา
พักตราเศร้าซึ้งลงทันใด

หน้า 530

3. เป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด

ระตุจรกาเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด วาจาคมคาย รู้ทันในกลอุบายต่าง ๆ
เช่น ตอนที่เดินทางไปแค้นที่ถูกเขาวิลิศมาหรา ท้าวคานหารับสั่งให้ขับลำ อีเหนาขับเปรียบ
เปรย จรกกักรู้ทันและโต้ตอบไปว่า

ยกกรขึ้นเพียงทีไรเพญ
อันมีทิพเนตรสองไป
จงตั้งหารผลาญหมูรีษยา

ไหว้ไทเทเวศร์นอญใหญ่
อย่าได้เขาควยคนร้าย
ให้ประจักษ์แก่คาคนทั้งหลาย

ข้ามใจคิดคดหยามคาย

ขอให้เสรีจสมหมายมา เอย

หน้า 433-434

เมื่อเกิดเพลิงไหม้และนางบุษบาหายไปจากวัง จราก็เชื่อว่าอิเหนาเป็นผู้ลัก

นางไป

ก็ร้ายอิเหนากุเรป็น

ใครอื่นนอกนั้นไม่อาจหาญ

ครั้นจะวักเกรงพระภูบาล

แต่เคียดคาลารานร้อนดังอัคคี

หน้า 530

ครั้นพบอิเหนาแล้วทูลเรื่องราวให้อิเหนาทราบ จราก็คอยสังเกตกริยาเพื่อ

จับผิด

ทูลพลาทางคูประภูบาล

จะใครแจงอาการวร้ายดี

หน้า 539

4. มีนิสัยอ่อนน้อม อคทน ความอ่อนน้อมของระตุจรรกาเห็นได้จากเมื่อพบกับ
อิเหนา ระตุจรรกาก็ถึงกับทรุดนั่งบึ้งคม

ระตุทรุดนั่งลงบึ้งคม

พระกรมองคลองรับพิศณา

หน้า 363

ความอคทนของจรรกานั้น เห็นได้จากเมื่อตอนอิเหนาช่วยนางบุษบาประคอง
ชานฉา ระตุจรรกาก็มีความซัดเคืองแต่ไม่กล้าแสดงกริยาซัดเคือง

บทบาทในสังคม

ระตุจรรกาเป็นบุคคลที่น่าสงสาร เป็นกษัตริย์ที่มีรูปโฉมค่อนข้างอัปลักษณ์ ในสายตาของทุกคนที่เกยวของ เห็นว่าระตุจรรกาเป็นคนใฝ่สูง ตนเองเป็นกษัตริย์เมืองเล็กอาจหาญมาขอพระราชธิดากษัตริย์วงศ์เทวัญ

เมื่อท้าวคาคา ประไหมสุหรี และมะเคหวิทอกพระเนตรเห็นระตุจรรกา ทั้งสามพระองค์บังเกิดความเสียดายนางบงขมาขึ้นมาทันที

สามกษัตริย์เสราเสียดพระทัยนัก
จะผอนผ่นฉนึโลกก็ไซ้ที

เสียดายลกรรักแลศักดิ์ศรี
จำเป็นจึงมีบัญชา

หน้า 365

พวกนางก้านัดทั้งหลายเมื่อเห็นระตุจรรกาต่างก็รังเกียจเหยียดหยาม

กระนั้นก็อ้างมาตุนาหงัน
ถึงเอาปัดชีรายราคะ

เห็นเกินหน้าไกลกันทั้งศักดิ์ศรี
ปนมณีจินดาคาคาครเมือง

หน้า 366

จรรกาเป็นคนหนุ่มที่อาจพม้ก็จะถูกใส่โคล ทำให้ได้รับความรังเกียจเหยียดหยามอยู่เสมอ ทั้ง ๆ ที่พยายามทำความดี เช่น ตอนอิเหนาลอยแพสงสารไปเร่งการวิวาห์เมื่อองค์มะเคหวิทองไช้คนไปสืบเข้าใจว่าเป็นจรรกา

เมื่อนั้น

ทั้งนางสาวสุวรรณก้านัดใน
ต่างว่าเป็นนาซังนัก
ทั้งนำใจก็สมกับกายา

มะเคหวิเคื่องซัดอชฌาสัย

ก็ปลงใจว่าระตุจรรกา
รูปชั่วคำศักดิ์และมิสา
ตั้งว่าจะมีใครเป็นคู่เกล้า

หน้า 403

บรรดาพี่น้องของอิเหนา ต่างไม่มีความเกรงใจระตุมรรกา มักพูดเปรียบเปรย
เห็นแบบนม เสียดสี เห็นได้จากตอนที่จรกาโกรธอิเหนาที่ช่วยแบกพานผ้าไหมขึ้นมา จึงพูดกระทบ
กะหรีตะปาตี สังคามาระตา และ สุทรานางตง วาคุเมียของตน สังคามาระตา ตอบว่า

ถึงคุณก็ต่อเสด็จลอย
เป็นมเหสีท่านก็แจ้งใจ
อันพระบุตรก็บังปิ่นเกล้า
ไม่ใฝ่สูงให้เกินพิกตราก

จะว่าไรสักนอยก็หาไม่
จะได้เป็นศรีจรกา
เช่นเรานี้ควรแต่เป็นข้า
อย่าพิกคิริษยาให้ป่วยการ

หน้า 437

กะหรีตะปาตี กล่าววว่า

ข้าและแลดูเขาวมาลัย
ควยตัวเรารูปชั่วแล้วทำศักดิ์
แมนมีโคกไม้คั่นพารา

จะใครใดจึงชานขมมา
เขยงรักกรไทได้เกื้อหน้า
จะเอากรุงคาหาเป็นเรือนตาย

หน้า 437

สุทรานางตง ตอบว่า

ฝ่ายข้างระตุมรรกา
ถึงจะเป็นบุตรรองของเจ้า
อย่าคูนางนางจะออกสุใจ

เจ้าว่าทั้งนี้ผิดที่ไป
แต่พี่น้องเราเรายกให้
ต่อไคแล้วจึงพิศให้มิตตา

หน้า 438

โดยเฉพาะอิเหนานั้น มักแสดงกริยาอาการต่อจรกาเหมือนเป็นศัตรูตัวฉกาจ
ทั้ง ๆ ที่มีใจความผิดของจรกาเลย เมื่อเห็นจรกาอิเหนาถึงกับคิดจะฆ่าเมื่อระตุมรรกา
บังคม

ระตุทรคนึงลงบังคม
พลางขยับจับกริชฤทธา

พระกรมองคฺลรงรับหัตถา
อนุชาทียึดพระกรไว้

หน้า 363

นอกจากนั้นอิเหนายังได้รายจรกา เช่น แกล้งลอยแพเป็นรูปเด็กถือหนังสือ-
เรียงพิศอกิเชกทำให้ทุกคนเข้าใจว่าเป็นระตุจรกา แม้แต่เมื่อลักนางบุษบายังปลอมตนเป็น
ระตุจรกา แลวกลับมาแกล้งสยจนระตุจรกาหลงเชื่อ

บทบาทของระตุจรกานี้ นับว่าเป็นบทสำคัญ มีลักษณะที่ส่งเสริมบทบาทของตัว
ละครอื่นให้เด่นขึ้น แต่หาเสียตายที่ต่อมาภายหลังมีโศกดาวดึงจรกาอีกเลย

วิจารณ์

ลักษณะของระตุจรกา เป็นตัวละครที่มีรูปร่างซี้ริ้วซี้เหร่ มีบทบาทที่เด่นในฐานะ
ตัวประกอบสำคัญ โดยเฉพาะในเรื่องที่เป็นผู้ชักชวนความรักของตัวเอกคืออิเหนา ลักษณะ
การแต่งกวีส่งเสริมให้ตัวเอกมีบทเด่นขึ้น แต่มีบทบาทไม่มากพอ และไม่มีคุณสมบัติที่จะเป็นกุ
ตุลคู่พิศอกิเชกกับอิเหนา ดังนั้นผู้อ่านจึงรู้สึกสงสาร และเห็นใจระตุจรกามากกว่าเกลียดชัง
ความอยู่ยงดิฐธรรมต่าง ๆ ที่ระตุจรกาได้รับจากอิเหนา ทั้ง ๆ ที่ไม่ใช่ความผิดของตนเลย ทำ
ให้เห็นความมีเล่ห์เหลี่ยมของอิเหนามากขึ้น การจบบทบาทของระตุจรกาจบลงอย่างหวานไป
ทำให้ผู้อ่านงงว่าเมื่อระตุจรกาไปตามบุษบาถึงเมืองกะหมังกุหนึ่งไม่พบแล้วทำอย่างไรต่อไป

จินตะหราวาทิ

ระเกณจินตะหราวาทิ เป็นราชธิดาระตูหมันหย่าและประไหมสุหรีมีศักดิ์เป็น
 ขนิษฐาของอิเหนา และนางบุษบา เพราะพระมารดาของนางเป็นขนิษฐาของประไหมสุหรี
 กุเรปัน และประไหมสุหรีคาทา นางจินตะหราประสูติในปีเดียวกันกับอิเหนาแต่อ่อนเค็่น
 กว่า และมีพระชันษามากกว่านางบุษบา

รูปโฉมของนางจินตะหราจ้กว่าเป็นหญิงที่มีความงดงามสะคราญตานางหนึ่ง เมื่อ
 แรกประสูติไ้กลล่าวไว้ว่า

งามงอนอ่อนระหวยนวยแนง
 ผ่องพักตร์ผิวพรรณคังจันทร์

คำแดงนวลเนื้อสองสี
 นางในขรรณิไม้เทียมทัน

หน้า 22

ในสายตาของอิเหนาเมื่อแรกเห็นนาง

พิศพักตร์งามพักตร์ผุ่ผ่อง
 อรชรอ่อนแอ่นทั้งอินทรีย์

ผิวเนื้อนวลละอองสองสี
 ภูมิคุนางไม่วางตา

หน้า 47

จากมโนภาพของอิเหนาเมื่อห่างไกลนางจินตะหรา

ดวงเอยดวงยิวหา
 นวลละอองผ่องพักตร์ผิวพรรณ
 งามเนตรคังเนตรมฤคมาศ
 อรชรอ่อนแอ่นคังกินริน

งามอย่างนางฟ้ากระยาหงัน
 คังบุหลันทรงกลดหมคมลทิน
 งามขนงวงวาคคังวงศิลป์
 งามสิ้นทุกสิ่งพริ้งพร้อม

หน้า 98

ความงามของนางจินตะหราเป็นลักษณะของหญิงงามที่มีจริศกริยา เช่น เมื่อนาง

เห็นอิเหนาในครั้งแรก

เห็นอิเหนาเฝ้ากุศกษัตริย์
 พลังขมายชายเนตรคูชชชชช
 หมอบเมียงเอียงอายเป็นทวงที

บงลักษณะแอบหลังพระชนนี
 นัยนาแลสบกัหลบทนี้
 เทวีช่วยเขินสะเทินใจ

หน้า 47

เมื่ออิเหนารำกระบี่หน้าพระที่นั่งท้าวหมันหยง นางแอบคูที่พระบัณูธร

เมียงมองอยู่ที่ของบัณูธร
 ครันสบเนตรชชชชชชชชชชช
 เสหยอกมาหยันควยมารยา

บ้งอรแลลอคศอคคค
 อรไทสะเทินเมินหน้า
 ชายตาแยมยิมพริ้มไป

หน้า 72

ในขณะที่นางได้รับสารจากอิเหนา

ครันอ่านเสร็จสิ้นอักษร
 แด่เลห้กลสศรีมีมารยา

ขอบพระทัยในกลอนที่วอนว่า
 ทำโกรธาถึงปะหนันเสี้ยทันใด

หน้า 90

เมื่ออิเหนาเข้าไปเกี่ยวพาราสี

หยิกขวนฉลักไสมีให้ทอง
 ชายเนตรคอนสบหลบนัยนา

สะบั้งสะบักปักป้องหัตถา
 กัลยาช่วยเขินสะเทินใจ

หน้า 179

ลักษณะตัวละคร

1. เป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด นางจินตะหรา ได้แสดงความฉลาดให้ประจักษ์
ในข้อที่มีมารยาทคือนางสการะวาที และนางมาหารักษ์มี ซึ่งอยู่ในฐานะเมียชดช้อยของอิเหนา
ซึ่งทำให้นางทั้งสองยอมอ่อนน้อมต่อนาง นางทุลอิเหนาว่า

พระอย่ากินแหนงแคลงใจ
สงสารสาวสวรวรกกัลยา

น้องมิได้เคียดชิงหึงสา
เร่งให้ไปรับมายังธานี

หน้า 191

เมื่อนางทั้งสองมาเฝ้านางต้อนรับอย่างดี แล้วเจรจาตอบรับว่า

อย่าคิดรังเกียจเกียจกัน
เหมือนพี่น้องร่วมท้องอุทรมา

เราจะร่วมรักกันไปวันหน้า
เป็นชีวาเคียงกันจนวันตาย

หน้า 208

2. เป็นผู้ที่มีชีวิตแข็งแรง หึงหวง วิชา และคุมแค้น นางจินตะหรมีความหึง
หวงนางบุษบา เพียงนางเดียว เพราะว่าเหนือกว่านาง คือ เป็นธิดาของกษัตริย์วงศ์เทวา
และเป็นคู่ตุนาหงันของอิเหนา เมื่ออิเหนามาเกี่ยวพาราสีนาง นางก็พูดว่า

อันหนึ่งนางบุษบาบังอร
สมศักดิ์สมตระกูลเสมอกัน

ภุชกรก็ได้ตุนาหงัน
เป็นสุริย์วงศ์เทวัญทั้งสองรา

หน้า 181

เมื่อทราบข่าวว่าอิเหนาต้องไปช่วยรบที่เมืองคานา

เมื่อนั้น
พังทริชชัคเคนฤทัยนัก

จินตะหราวาศิมศักดิ์
สะบัดพัศตรผืนหลังไม้บังคม

หน้า 303

และทุลคัศพ้ออิเหนาว่า

พระจะไปคาหาปราบข้าศึก
ก้วยสงครามในจิตยังติดพัน

ฤว่าลี้กถึงคู่คุณาหงัน
จึงบิคผันพจนามาอาลัย

หน้า 303

เมื่ออิเหนากลับไปงองอนหลังจากเข้าพิธีอภิเษก จินตะหราชักยังคุมแค้นไม่หาย
โกรธและเหน็บแนม

เมื่อนั้น

กอยสะบักบักกร กะบอนกะบิง

จินตะหราชักพิโรธ โกรธซึ่ง
หยิกทิ้งขวนข้าทำทวงที

หน้า 1099

ครั้งอิเหนากลับมางองอนอีก

นางบักกรคอนกมขวนเป็นแนว
ปานนี้บุษยามีบ่าบน
อย่าเฝ้าเข้าชู้พิริพิไร

เชิญเสด็จคลาดแคล้วคลาไกล
จะปะปนคนชั่วให้มัวไหม
ชคใจนคักหยิกให้ยับเยิน

หน้า 1105

3. เป็นผู้ที่มีวาจากมคาย คำพูดของนางจินตะหราชักที่ตอบโต้กับอิเหนานั้นเป็น
ความเปรียบที่คมคายหลายคน เช่น เมื่อทุลคัศพ้อคราวที่อิเหนาจะยกทัพไปช่วยเมืองคาหา

แล้วว่าอนิจจาความรัก
ตั้งแต่จะเชี่ยวชาญเป็นเกลียวไป
สตรีใดในพิภพพบแดน
ก้วยไฝรักให้เกินพิศตรา
ไฉว่าน่าเสียกายตัวนัก

พึงประจักษ์คั่งสายน้ำไหล
ที่ไหนเลยจะไหลคืนมา
ไม่มีใครไค้แดนเหมือนอกข้า
จะมีแต่เวทนาเป็นเนื่องนิตย์
เพราะเชื่อดิ้นหลงรักจึงซ้ำจิต

จะออกชื่อภาชัวไปทั่วทิศ

เมื่อพลังคิดผิดแล้วจะโทษใคร

หน้า 305

เมื่ออิเหนาไปงองอน นางทูลว่า

แต่นองรักศักดิ์คำเหมือนน้ำมาก

อย่าลบล้างซึ่งตายภิปรายเปรย

เหมือนเขาเปรียบเทียบความเมื่อยามรัก

ถึงยามยี่จี่จกรอยทั้งอ้อยตาล

ขึ้นทวมปากสุดที่จะทูลเฉลย

นองก็เคยเป็นขามาชานาน

แต่น้ำผักต้มชมก็ชมหวาน

เคยไปรดปรานเปรี้ยวเค็มรู้เต็มใจ

หน้า 1152

บทบาทในสังกม

นางจินตะหราเป็นหญิงที่อิเหนามีความเกรงใจ ตั้งแต่แรกเริ่มก่อนที่จะได้นางเป็นชายา อิเหนาไม่กล้ามีชายาอื่นก่อน เห็นได้จากเมื่อได้นางสการะวาตีและนางมาหยารัศมีเป็นเฉลย อิเหนาอยากได้นางทั้งสองแต่เกรงนางจินตะหรา

คิดจะใคร่ภิรมย์สมสวาท

ควยสองราชชิตามารศรี

กลัวเกลือกจินตะหราวาตี

จะว่ามีชู้เมียลีเสียดการ

หน้า 160

แม้แต่จะออกไปหานางทั้งสองในภายหลัง อิเหนายังขออนุญาตนางจินตะหราเสียก่อนและยังกล่าวเป็นเชิงเอาใจนางว่า

อันที่จริงพี่น้องสองนาง

รูปร่างไม่กระไรนักหนา

คิดเห็นแก่ระคูผู้บิดา

ฝากฝังสั่งมาควยอาลัย

หน้า 193

เมื่อกลับไปงอน อ่างเหตุผลที่ต้องรับนางบุษบาเป็นมเหสีนั้นเพราะ

มีปกครองน้องหญิงจะทิ้งเสีย

ให้เป็นเมียข้าศึกนิกสงสาร

หน้า 1153

แต่ในคานศึกคีรีแล้วอิเหนายกของบุษบาเหนือกว่าจะเห็นได้จากเมื่อประไหมสุหรี
คาหา ให้นางบุษบาไหวนางจินตะหรา อิเหนา ก็สงสารนางบุษบา

ความรักพระไม่กล้า โศกได้

ชลนัยนคลอเนตรทั้งชายชวา

ก็พักตร์กรีก เช็ดชลนา

มิไคว่าชานประการใด

หน้า 1064

ในความรู้สึกของเมียเชลยของอิเหนา เช่น นางมาหารัศมี และนางสการะวาทิ
ก็มีไคยกของจินตะหรา เมื่อจะต้องเข้าไปไหวนางจินตะหรา ในครั้งแรกนางทั้งสองไม่
เต็มใจ ค่ายถือว่ามัสกิดเท่าเทียมจินตะหราเพราะเป็นบุตรีระตุเช่นกัน

แมนไหวระเคนบุษบา

ก็คิดว่าหาน้อยใจไม่

กวรที่จะเป็นข้าชวงไซ

ค่ายเนื่องในสุรียวงศ์เทวา

นี้ว่าสนนางแต่อย่างนี้

เป็นแต่เพียงบุตรีท้าวหมั้นทยา

แมนอยู่ยังพระนครเหมือนก่อนมา

เห็นหน้าก็จะพอเสมอกัน

หน้า 205

นางบุษบานั้นถือว่านางจินตะหรมัสกิดต่ำกว่า บุษบาจึงไม่เต็มใจไหวจินตะหรา
เมื่อประไหมสุหรีคาหาให้บุษบาไหว

จะผอนผันฉนโลกก็สุดคิด

จำจิตประสานหัดถไหว

พอนางจินตะหราเมินไป

นางก็มีไคอัญชลี

หน้า 1064

นางบุษบา ไม่ยอมไปหานางจินตะหราก่อน แต่เมื่อนางจินตะรามาหานางก็
ต้อนรับอย่างดี

ระเณวียะคาญเป็นขนิษฐาของอิเหนา เห็นนางจินตะหราเป็นคนต่ำศักดิ์ เมื่อ
เห็นประไหมสุหรีคาหาให้นางบุษบาไหว้นางจินตะหรา นางชดเคื่องใจมาก และคิดในใจว่า

ครั้งนั้นเวทนานัก
พีนางช่างจะไหว้ฤาไร

จะไหว้คนต่ำศักดิ์หาควรไม่
เป็นใจของน้องไม่วันทา

หน้า 1065

ในสายตาของประไหมสุหรีกูเรบัน พระมารดาของอิเหนา ไม่พอพระทัยนาง
จินตะหราเรื่องความเงื่อนของนาง เห็นได้จากที่เจรจากับประไหมสุหรีคาหาว่า

อภิเชกก็เป็นเอกอนงคใน
อิเหนาเฝ้าไปจอนเฒ่า

เป็นเจ้าของหม่อมประไหมสุหรี
เขาก็ไม่คู่คี่ครั้งมา

หน้า 1139

ส่วนประไหมสุหรีคาหาเป็นผู้ที่มีความยุติธรรม พยายามเห็นแก่หลานมากกว่าลูก
ทรงหาทางให้อิเหนาได้คืนค้ำกับจินตะหรา นางทูลกับประไหมสุหรีกูเรบันว่า

น้องทำทั้งนี้เพราะรัก
เพราะสงสารจินตะหราลาวัลย์

มิใช่จกรังเกียดเคียดฉันท
ควยเป็นวงศ์พงศ์พันธุ์ควยกันมา

หน้า 1139

วิจารณ์

ลักษณะของผู้หญิงแบบจินตะหรา เป็นผู้ที่มีความปรารถนาของตนเองเป็นใหญ่
และพยายามที่จะสมหวังโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของผู้อื่น ในการที่จินตะรายอม
เป็นชายาของอิเหนาเมื่ออิเหนาเข้าไปหาที่ตำหนัก จินตะหราไม่ได้คำนึงถึงบุษบาซึ่งเป็น

ญาติของคนว่าจะรู้สึกอย่างไร เมื่ออิเหนากลับไปหาบุษบา จินตะหรมีความอับอายใน
 ข้อที่ว่าผูกใจอิเหนาไว้ไม่สำเร็จ ส่วนเมียเขยอื่น ๆ นั้นจินตะหราใจกว้างพอที่จะยอม
 รับ

การที่จินตะหราโกรธแค้นหึงหวง คัดพ้อต่อว่าอิเหนาเรื่อง นางบุษบา เป็น
 ลักษณะที่ทำให้จินตะหราสมเป็นบุคคลในชีวิตจริง ๆ เพราะเป็นลักษณะของผู้หญิงเป็นส่วน
 มากที่จะต้อง โกรธแค้นที่สามีทิ้งไปนานขนาดที่อิเหนาทอดทิ้งจินตะหราไป อิเหนาแก้ตัวว่า

ต้องเดินป่าฝ่าดงพงพี

ถึงเจ็ทปีสี่เดือนเพ็ญเคลื่อนคลาย

หน้า 1059

เป็นธรรมดาที่ผู้หญิงที่ถูกสามีทิ้งไปนานถึงเพียงนี้ โดยตนเองไม่มีความผิด
 ย่อมจะโกรธเคือง มิฉะนั้นคงไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา

ลักษณะของผู้หญิงแบบจินตะหรา เป็นก้าวใหม่ของนางในวรรณคดีเพราะโดยปกติ
 ผู้หญิงไม่กล้ามีปากเสียงกับสามี เป็นข้างเท่าหลังตลอด แต่ในเรื่องนี้แสดงถึงสิทธิของผู้
 หญิงมากขึ้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงปฏิกิริยาของสังคมว่าไม่สู้จะยอมรับหญิงที่แสดงออกซึ่ง
 ความหึงหวงมาก เห็นได้จากญาติของอิเหนารวมทั้งอิเหนาเอง ก็ไม่รักใคร่นางจินตะหรา
 ทั้คเทียบกับุษบา

บุษบา

นางบุษบาเป็นราชธิดาของท้าวคาคา ประสูติจากองค์ประไพหม่อสุหรี เป็นหญิงที่มี
รูปโฉมงดงามมาก ความงามของนางนั้นเมื่อแรกประสูติพรรณนาไว้ว่า

ช่อระเเคนบุษบาหนึ่งหรัค
ทั้งในธรณีไม่มีทัน

ลออเอี่ยมเทียมทักนางสวรรค์
ผิวพรรณผุดผ่องดังทองคำ

หน้า 24

เมื่อนางจำเริญวัยขึ้นความงามของนางยิ่งทวีมากขึ้น แม้แต่ชาวภาคเข็ญยัง
ระตุจรกาใช้ให้ไปวาครูปนาง เมื่อเห็นนางในครั้งแรกถึงกับตะลึงล้มวาค

ครันเห็นระเเคนบุษบา
ให้ตะลึงล้มตัวมัวแตก
จนนางยุรยาตรคลาดคลอยไป

คังนางในชั้นฟ้าสุราลัย
จะวาครูปโฉมตรุก์หาไม
ก็โกรธใจตัวเองไซพอดี้

หน้า 228

ระตุจรกานั้นเพียงเห็นรูปวาคของนางถึงกับสลบ

พิศท้วนรลักษ์พักตรา
รสรักริงใจเพียงไฟกลับ

คังหยาดฟ้ามาแตกกระยาหงัน
ทรงธรรมชวนชบสลบลง

หน้า 233

ถึงแม้แต่วิหยาสะกำซึ่งเป็นชายรูปงาม เมื่อเห็นภาพวาคของนางบุษบาถึงกับ
คลั่งไคล้ไหลหลง

คลุ้มเห็นรูปเขาวเรศ
สลดแสนประคิพิศชุกพัน
มวนกระคานชอนใส่ในรักองค์

คังแวนทองส่องเนตรเสียวกระสัน
ป่วนป็นเหตุภัยไปมา
ใจจงคาวคินดวิลหา

สลบลงบนหลังอาชา

กะหมั้นหารับรองประคองไว้

หน้า 251

ความมกงามของบขหานันเป็นที่ยอมรับของทุกคนที่โคพบเห็นก่อให้เกิดความ
หลงใหลใฝ่ฝัน เช่น เมื่ออืเหนาโคเห็นนางบขบาถึงกับรำพึงกับองค์เองว่า

งามจริงยิ่งเทพนิมิต

ให้คิดเสียดายเป็นหนักหนา

หน้า 361

ส่วนระตุจรกาเมื่อเห็นองค์จริงของนางบขบาถึงกับ

สวดยพลางทางตะลึงลิมเคี้ยว

แลเหลียวคูนางพลางรับขวัญ

เสนาหาอวรณ์ผูกพัน

หมายมั่นกระหทัยกริมใจ

พระเชษฐาสันกายเป็นหลายที

จะรู้สึกสมประดีก็หาไม่

หน้า 431

ในสายตาของคนที่มีโคหลงรักนางบขบาอันชู้สาว ก็ยอมรับในรูปโฉมสักราวดูตา
ของนาง สัจคามาระตาเมื่อเห็นนางบขบาโคกราบหลอืเหนาว่า

อันนางโฉมยงองค์นี้

เลิศล้ำนารีในแหล่งหล้า

นวลละอองผองพักตร์โสภา

เพียงจันทราทรงกลดทมหมราดี

งามดั่งโกสุมปทุมมาลัย

บานอยู่ในท้องสระศรี

หน้า 359

ท้าวกุเรปันเมื่อทอดพระเนตรเห็นนาง

เห็นโฉมนี้คาลาวัญย์

ทรงเบญจกัลยาณี

นี้ฤาษีอระเคนบขบา

เลิศด้าลักขณาราศี

งามจริงพริ้งพร้อมทั้งอินทรีย์

ภูมิคิดแค้นแสนเสียดาย

หน้า 456

เมื่ออิเหนาแอบคูนางสร้งน้ำในลำธาร กระบวนกลอนได้บรรยายโฉมนางบุษบา
ไว้วา

พักตร์น้องละอองนวลปลั่งเปดง	คังดวงจันทร์วันเพ็ญประไพศรี
อรชรออนแอตังอินทรีย์	คังกีนรีดงสร้งคงคาลัย
งามจริงพริ้งพร้อมทั้งสารพางค์	ไม้ซัดขวางเสียทรงที่ตรงไหน

หน้า 400

แม่เมื่อนางบุษบาปลอมเป็นชายในชื่อว่า มีสาอุณากรรณ รูปโฉมของนางยัง
เป็นที่พิงตาพิงใจของผู้พบเห็น เช่น ในตอนที่เสด็จเข้าเมืองกาหลิง ประชาชนที่เฝ้าอยู่ได้
พูดถึงรูปโฉมของนางว่า

บ้างว่าเปรียบเทวัญนั้นเห็นผิด	คัจจิริทรปร่างเหมือนนางสวรรค์
นวลละอองผ่องพักตร์ผิวพรรณ	คังบุหลันวันเพ็ญอำไพ

หน้า 643

ลักษณะของนางบุษบา

1. เชื่อฟังคำสั่งผู้ใหญ่ นางบุษบาเป็นผู้ที่มีความเคารพในผู้ใหญ่โดยเฉพาะ
พระบิดาและพระมารดา เมื่อมีรับสั่งในเรื่องใด ถึงแม้นางไม่เต็มใจแต่ก็ทำตาม เช่น เมื่อ
ท้าวกาหารรับสั่งให้ไหวอิเหนา นางจำใจไหวทั้ง ๆ ที่แค้นอิเหนา

ยิ่งถึคความหลังคังแก่นัก	นงลักษณะมีใครจะไหวได้
จำเป็นค้วยกคังจันใจ	จำไหววันคหนึ่งพอเป็นที่

หน้า 360

ความเชื่อฟังนั้นเห็นได้ชัด เจนจากคำพูดของนางที่พูดตอบอิเหนาในถ้ำ
อันพระชนนีบิดเรศ เป็นที่เกศเกศเกศา
ทรงพระคุณเป็นพนคณนา จะให้เคื่องบาทกาลใด

ยังไม่เคยละเมิดพระบรรหาร

จะให้สัตย์ปฏิญาณอะไรได้

หน้า 523

ข้อนี้ทำให้เห็นสภาพสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ วัฒนธรรมไทยฉายชัดอยู่ว่า บิคารกาเป็นที่เคารพ บุตรธิดาจะล่วงเกินมิได้ ดังที่ศตทั้ง 6 สอนไว้ว่า บิคารกาเป็นพรหมของบุตร บิคารกาเป็นผู้ให้ชีวิต ให้แนวทางแก่บุตร ระบบนี้ปัจจุบันนักจิตวิทยาสมัยใหม่และนักวรรณคดีสมัยใหม่วิจารณ์ว่าไม่ถูกต้อง ทั้งนี้เพราะเรารับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาและเคยไปเรียนทางประเทศตะวันตกมากขึ้น

2. รักนวลสงวนตัว นางบุษบาเป็นสตรีที่มีความรักนวลสงวนตัว เมื่อมีชายมาถุกเนื้อตองตัวโดยที่นางไม่เต็มใจ ถึงแม้จะเป็นผู้อยู่ในศักดิ์เดียวกันนางก็มีความเจ็บแค้นเห็นได้จากตอนที่เสียดียงเขียน เมื่ออืเหนาถือโอกาสถุกตัวนาง นางกลับมาคร่ำครวญ ทุกข์โศกถึงกับไม่กินอาหารและนอนไม่หลับ

บรรทมรำพึง คะเนิงไป
ตัวกัแมนม้วยมรณา
ไมสรงไมเสวยกระยาหาร
ยั้งกิดยั้งแค้นแสนทวี

ให้คลั่งคลุ้มกลมใจหนักหนา
ก็ดีกว่าที่เป็นดังนี้
เยาวมาลัยมีหมองรัศมี
คังเลือดตามารศรีจะหยัดลง

หน้า 427

แมนแต่คนซึ่มามาไกลรอดพระที่นั่งนางก็ปิดม่าน

เห็นคนซึ่มามาประหลาด
นางกิดจงนสนเทห์ใจ

ทวงทื่องอาจกึ่งสังสัย
จึงปิดม่านสองไขเสียดับพลัน

หน้า 444

เมื่ออิเหนาเข้ามาดักพานางไป โดยปลอมตัวเป็นจรกานางโต้ตอบว่า

แม่ไฟไหม้มาถึงวังใน
เราไม่เสียดายชีวา

จะสูมวยบรรลัยเสียดีกว่า
วางเสียอย่าพามทจร

หน้า 509

และเพราะความรักนวลสงวนตัวนางจึงทูลอิเหนาว่า

น้องว่าแต่ตามจริงไป

ชายใดใดต้องจำครองกัน

หน้า 523

เมื่อนางใดเป็นมเหสีอิเหนาแล้วต้องพลัดพรากจากกัน นางใดปลอมองค์เป็นชายเพื่อรักษาไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ ถึงแม้จะต้องออกทำศึกสงครามเพื่อแสดงความเป็นชายก็จำยอมเพื่อมิให้คนสงสัย เมื่อเห็นว่ามิทนสงสัยนางจึงหนีไปบวชแหน้ง (ช) ครั้นอิเหนาไปดวงมาจากอาศรม และลักกรีซของนางไป นางถึงกับจะคิดฆ่าตัวตายเพื่อรักษาความซื่อสัตย์ต่อสวามี นางตรัสกับพี่เลี้ยงว่า

สตายชายอื่นมิให้ทอง
ถึงมาตรแมนชีวันจะบรรลัย

อันจะมีนิ้วสองอย่าสงสัย
จะตายในความซื่อสัตยา

หน้า 921

แสดงว่าสตรีนั้นแม้ในยามต้องเผชิญชีวิตอย่างมรุษก็ทำได้ สตรีสมัยโบราณออกรบ ราชการสงคราม มีตัวอย่างอยู่มาก ศิวละครในวรรณคดีโคตฉายภาพเหล่านั้นไว้ด้วย แม้ในเรื่องนี้จะไม่ชัดเจนนัก แต่ทำให้เห็นลักษณะสตรีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

3. มีปฏิภาณในการใช้วาจา ถึงแม้ว่านางบุษบาจะยอมทำตามคำผู้ใหญ่และเป็นคนไม่คอยพูดเมื่อไม่พอพระทัย แต่เมื่อถึงคราวที่นางบุษบาทูลโต้ตอบกับอิเหนาในเรื่องของความรัก นางมีปฏิภาณในการเลือกสรรคำพูดมาตอบแสดงความรักกับอิเหนา เช่นเมื่อ

อิเหนาบอกกับนางว่า

อันตัวพี่กับเจ้าก็เข้าใจ

คุณาหงันกันไว้แต่เยาว์มา

หน้า 516

นางทูลตอบว่า

ล้นเอ๋ยล้นลม

ในสารศรีมีมาเป็นสำคัญ

เพราะพริ้งกลึงกลมถึงจักรผัน
ว่าไม่เลี้ยงชู้มันแนนอน

หน้า 516

ครั้นพี่เลี้ยงปลอบนางให้อาใจอิเหนา นางตอบพี่เลี้ยงว่า

ทั้งเจ็บทั้งแค้นสักแสนส่วน
เสียแรงเกิดมาเป็นนารี

จงนึกในไครครวญให้ดวงที
จะชวงชิงสามี่ท่านทำไม

หน้า 519

เมื่ออิเหนาพูดเป็นคติสั่งสอนนาง นางกลับทูลตอบว่า

นางใดที่ฟังพระสั่งสอน
ตัวน้องไมตองหฤทัย

เชิญเสด็จภูธรไปรักใคร่
จงพาไปสงเสียยังพารา

หน้า 525

เมื่อพูดเปรียบเปรยถึงนางจินตะหรา นางไขว่จากที่คมคาย เช่น เมื่ออิเหนา
ตรัสสมันทีตองไปงอนนางจินตะหรานางก็ทูลตอบว่า

เมื่อแรกเริ่มเคมิไซร้ใครไซ้เล่า
บัดนี้ใครให้เจรจา

จึงไปเฝ้าสมสู้อยุหมันหย้า
เขาจะคอนนินทาสารพัน

หน้า 1106

หรือเมื่ออิเหนารับสั่งว่าจะต้องไปหานางจินตะหราตามรับสั่งองค์ประไพสมุทร
กาหา นางทูลตอบว่า

หม่อมฉันรู้อยู่ว่าเขาเป็นเจ้าของ	ไม่ทานหัตถ์ขั้ของให้หมองศรี
เชิญพระไปให้เกษมเปรมปรีย์	อยู่หลายปีจึงจะสิ้นนินทา
	หน้า 1149

อันโฉมยงนงคราญเหมือนดำนกั้ม	คงจะกลับคิดเชื่อเป็นเนื้อใจ
ช่วยไปรคนางอย่างแตกอรอนระไร	ให้ชื่นใจจินตะหราวาที
	หน้า 1149

นอกจากวาจาที่นางเจรจาโต้ตอบกับอิเหนาแล้ว เมื่อปลอมองค์เป็นมิสาอุณากรรณ
ไต่กลางท่าสังวาสกับนางกุสุมา ไต่โลมนางกุสุมาว่า

บิตรงค์ขององค์อรไท	ทานไม่มีจิตคิดเมตตา
จึงให้เจ้ามาเป็นเชลยพี่	เมื่อกระนั้นยังแค้นกันแสงหา
รักจริงฤจะให้เจ้าไกลมา	จะตอฤทธิพิทว่าจะสุครุ
	หน้า 623

เมื่อนางจินตะหรามาเยี่ยมนางที่ปราสาทนางก็เจรจาควยเป็นอย่างดีว่า

คิดไว้ว่าจะไปพุดเล่น	แต่ไซเรนเชื่อวงศัยังสงสาร
นี่ในเฝ้าพงศวงศัวาน	เราสมานเสียให้สิ้นเขานินทา
ถ้ามีทุกซุกเข็ญเป็นไฉน	ก็จะไต่คิดกันเมื่อวันหน้า
เราสองครองรักรวมชีวา	ไปความอดคมวยลงควยกัน
	หน้า 1160

บทบาทในสังคม

บทบาทของนางบุษบาถือว่าเป็นตัวนางเอกในเรื่อง เป็นราชธิดาภคินทรียวงศ์
เทวัญ รูปร่างของนางบุษบาคงงามมากจนถึงกับทำให้เกิดศึกชิงนางขึ้น บุษบาเป็นหญิงคน
ช่างโชคชราญ ความทุกข์ต่าง ๆ ที่ได้รับล้วนเป็นผลจากการกระทำของคนอื่น เช่น เมื่อ
อิเหนาไปเลี้ยงนางจินตะหราที่หมั้นหย่า ท้าวคานหาพิโรธมาก ไม่มีทางที่จะลงโทษอิเหนา
แต่กลับประชดโดยมีรับสั่งว่าผู้ใดมาขอบุษบาก็จะยกให้

แม้ใครมาขอจะให้
ถึงไพร่ประชาชาติทรลัคนธ

ไม่อาลัยที่ระคนปนศกต
จะแดงให้งามพักตร์พริ้งศัพันธ์

หน้า 214

นอกจากบิดาจะไม่คำนึงถึงความรู้สึกของบุษบาแล้ว แม้องค์ยกาซึ่งเป็นเทวดา
บนฟ้าก็ไม่คำนึงถึง เช่นเดียวกัน เมื่อพิโรธอิเหนาที่ลักนางบุษบาไป ประสงค์จะลงโทษอิเหนา
ก็บันดาลให้ลมหอบบุษบาไปทำให้พลัดพรากกัน และบุษบาก็ต้องรวบรวมทุกข ท่องระเหเรรอบ
เผชิญชีวิตด้วยความยากลำบากกว่าจะพบทุกชั้น

เมื่อนั้น
ซบพักตร์โศกาจามัลย์

บุษบาทกใจไม่มีขวัญ
สองพี่เลี้ยงนั้นเข้าออกไว้

หน้า 561

แม่แต่กับน้องชาย บุษบาต้องเป็นฝ่ายยอมให้หนอง เพราะบรรดาพระมารดาทั้ง
หลายเข้าข้างสียะตราโดยไม่พิจารณาถึงความผิดถูก เช่น เมื่อสียะตราไปขอขานหมาก
นางบุษบารู เรืองไม่ยอมให้ก็ถูกมะเคหัวบังคัมปีให้คายขานหมากให้

เมื่อนั้น
จำเป็นจึงจำเคี้ยวขาน

บุษบาซัดใจไม่ว่าขาน
ให้พระกุมารทันใจ

หน้า 374

เมื่ออิเหนาไปงอนจินตะหราแล้ว จินตะหราไม่ยอมคืนดี ประหม่อมสุหรืคาทา
พระมารดาได้รับสั่งว่าบุษบาว่าหวงสามี่

ไม่รู้ฤว่าตัวของเขา
เสียชาติเสียวงศ์พงศ์พี

จะชิงเอาไว้ได้ไม่บัดสี
เสียศักดิ์ไม่มีความอาย

หน้า 1101

ในสายตาของท้าวกะหมังกุหนิงดีถือว่า นางบุษบาเป็นสมบัติอย่างหนึ่งของ
ประเทศ สามารถแย่งชิงได้

อันซึ่งนางอย่างนี้ไม่ผิดกรรม

กรรมเนียมนี้มีแต่บุษบา

หน้า 330

จินตะหรานั้นทั้งที่เป็นผู้ชิงค้ำหมั้นของบุษบา ก็มีความริษยานางบุษบา และมึ
ความโกรธเคืองเมื่อบุษบาไม่ยอมไหวนาง และคิดแข่งก็กับนางบุษบาอยู่ตลอดเวลา เมื่อ
นางจินตะหราจะต้องไปเข้าพิธีอภิเษกที่กาหลัง นางเกรงจะอายนางบุษบาถึงกับผูกกับนาง
สการะวาตีและนางมาหารัตมีว่า

จะอดสูใครใครก็ไม่คิด

ไม่เจ็บจิตเหมือนหนึ่งชาวคาทา

หน้า 1051

เมื่อทูลโต้ตอบกับอิเหนา เมื่ออิเหนามาง้อขอคืนดีนางก็เห็บแนมถึงบุษบาว่า

ซึ่งทรงศักดิ์รักสุดเหมือนบุษบา

เห็นเกินหน้าน้องไปจึงไม่ยอม

อันพระนุชบุตรีเป็นที่ยิ่ง

ระตุชิงรักรูปจนชบยอม

หน้า 1153

แต่ในค่านความรักที่นางได้รับจากอิเหนาแล้ว บุษบาเป็นหญิงที่อิเหนารักเหนือ
สตรีใด ๆ ที่เคยพบพานมา เพราะเป็นวงศ์เทวัญด้วยกันและกว่าจะได้นางมาสมความ
ปรารถนา อิเหนาต้องใช้ความพยายามอย่างมากและยังพลัดพรากจากกันเป็นเวลานานกว่า
จะเฝ้าพบพานกัน

มีพระทัยใสรสมนัสสา
 ยิ่งกว่านางทั้งเก้าเหล่านั้น
 ทั้งเป็นเพื่อนยากลำบากลำบาก
 จักแหลนจะตายวายชีวา

องค์ระเคนบุษบาสาวสวรรค์
 ควยรวมวงศ์เทวีผู้กันมา
 ควยชุกชนชอกซอนนอนกลางป่า
 เพราะเทียวหานองุ่นจนสุดฤทธิ

หน้า 1161

นับว่าวิไลสะท้อนให้เห็นคติธรรมในการดำเนินชีวิตที่สามารถยึดถือได้ กล่าว
 คือ สตรีที่ประพฤติดีประพฤติชอบ แม้จะประสบเคราะห์กรรมหรือต้องเผชิญอุปสรรคในชีวิต
 ร้ายแรงเพียงใด ก็อาจจะผ่านพ้นภัยพิบัติและประสบความสมหวัง ได้รับความยกย่องนับ
 ถือจากสังคมและบุคคลทั่วไป และในที่สุดย่อมประสบชัยชนะในชีวิต เช่น บุษบา ซึ่งได้รับ
 ความรักนับถือจากคนทั้งหลายและได้รับความรักสูงสุดจากอิเหนา

วิจารณ์

บุษบาเป็นตัวแทนให้เห็นถึงสังคมในสมัยที่บุษบาอยู่ว่าคือผู้หญิงเป็นสมบัติของ
 ประเทศ เมื่อผู้ใดมีความพอใจอาจยกทัพมาแย่งชิงได้ฐานะในครอบครัวเปรียบผู้หญิง
 เป็นสมบัติของบิดามารดา ซึ่งจะยกให้ใครก็ได้ตามความพอใจ

ลักษณะของผู้หญิงแบบบุษบาเป็นที่นิยมพอใจในสังคมสมัยนั้น คือผู้หญิงที่รักนวล
 สงวนตัว เชื่อฟังผู้ใหญ่ มีความซื่อสัตย์ต่อสามี มีความเฉลียวฉลาด สามารถแก้ไขสถานการณ์
 ที่เกิดครอนไผ่นอนเป็นที่ใด ฉลาดในการเจรจาโต้ตอบ ถึงแม้จะหึงหวงก็ใช้วาจาเห็นนบน
 อย่างลึกซึ้ง ทำให้เป็นคนที่มีวาจาคมคาย เป็นที่พึงพอใจของชายผู้เป็นสามี

มะเคหวิคาคา

มะเคหวิเป็นตำแหน่งมหาดเล็กชั้นสองของกษัตริย์วงศ์เทวา มักตั้งจากราชธิดา
แห่งระตูเมืองต่าง ๆ มีหน้าที่คอยดูแลเกี่ยวกับโอรสและธิดาของพระสวามี โดยเฉพาะการ
เลี้ยงดูพระธิดานั้นเป็นภาระขององค์มะเคหวิ **ค่านโอรสเห็นได้จากเมื่ออืเนาประสูติ**

เมื่อนั้น	องค์มะเคหวิศรีใส
จึงเอาชายแก้วแววไว	รับพระคนย์โฉมยง
แล้วเอาน้ำดอกไม้ใสศ	มารินรดชำระสระสร
ดูปลิดด้วยเครื่องสุคนธ์ทรง	วางลงบนยุ้งพานสุวรรณ

หน้า 15

เมื่อเวลาพระธิดาจะไปประพาสสวน เป็นหน้าที่ขององค์มะเคหวิที่จะเป็นผู้พา
ไป เห็นได้จากเมื่อนางจินดาสำหรับราชธิดาท้าวสิงหัดสำหรับจะไปประพาสสวน

เมื่อนั้น	ฝ่ายจินดาสำหรับศรีใส
นางแสนสำราญหฤทัย	พร้อมฝูงก้านัลในคังคารา
ครั้นถวนคำรบเจ็ดวัน	เคยไปชมสะอาดหมันทรธา
จึงทูลเชิญมะเคหวิศรีใสภา	ไปประพาสบุหงาในอุทยาน

หน้า 223

มะเคหวิคาคา เป็นผู้ที่คอยดูแลนางบุษบาอย่างใกล้ชิดเป็นผู้ที่มีความสามารถ
หลายประการ รู้จักผอนหนักให้เป็นเบา ฉลาดรอบคอบ แต่มีความเกรงกลัวพระราชสวามี
และองค์ประไพหมสุหรีมาก

1. เกรงกลัวพระราชสวามี มะเคหวิคาคาเป็นผู้ที่มีความอ่อนน้อม รู้จักหน้าที่
ของภรรยาที่ดี นอกจากจะมีความเกรงกลัวสวามีแล้ว ยังเกรงใจองค์ประไพหมสุหรี ผู้เป็น

มเหสีเอก เห็นได้จากเมื่อสองกษัตริย์ของการสิ่งใดนางจะรีบจัดการให้สำเร็จลุล่วงไป
อย่างรวดเร็ว

เมื่อนั้น
แตกคอกคยอะหนะบมบา
พริ้นจิตคิกกล้วสองกษัตริย์
จึงยุรยาศราคลาไคล

องค์มะเคหวิเสนาหา
ไม่เห็นขึ้นมาเข้าไป
จะเคื่องชั้ววิญญาณ์อัชฌาสัย
ลงไปปราสาทพระบุตรี

หน้า 357

2. ฉลาดรอบคอบ เป็นผู้ที่มีความสามารถในการผ่อนหนักให้เป็นเบา เห็นได้จากตอนที่เห็นนางถึงกันใน วิหาร ตอนเสียดิเียนมะเคหวิทรงปลอบให้เอนายอมปลอยนางบมบา โดยเหตุผลที่เหมาะสมจนเอนายินยอม

แม้นรักอย่าไไหนองไคอาย
เห็นจะสมคังจิตที่คิกนั้น
ก็จจะทรงพระโกรธมากไป
เจ้าจงตรักคู้ให้ชอบที่

แมจะชวยเปียงบายผ่อนผัน
อันจะทำคังคินไปคังนี้
ที่ไไหนจะไค่นางโจอมศรี
สุดแทแต่คี้ค้วยกัน

หน้า 425

วิจารณ์

จากบทบาทของมะเคหวิ สะท้อนให้เห็นสภาพของมเหสีอันดับรอง ๆ ลงมา
ว่านอกจากจะต้องเกรงใจพระราชสวามีแล้วยังต้องเกรงมเหสีเอกด้วย นอกจากนั้นยังเป็น
สตรีที่มีความรู้ฉลาด ตัดสินใจแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง ปราศจากความหึงหวง รักดูเลียด
เสมอลูกตัวเอง

ลักษณะต่าง ๆ ที่กล่าวมาคงเป็นแบบที่ผู้ชายไทยทุกระดับอยากจะให้ภรรยาเป็นนิสัย
เช่นนั้น ซึ่งสภาพสังคมในสมัยนั้นนิยมมีภรรยาและไม่ถือเป็นข้อเสียหายแต่ประการใด

บาทหยัน

บาทหยัน เป็นตำแหน่งที่เคียงตำแหน่งหนึ่งในสี่ตำแหน่งของพระราชธิดาชั้นตรีที่มีหน้าที่คอยรับใช้ใกล้ชิดองค์พระธิดา ถวายคำปรึกษาในกิจการต่าง ๆ แต่บาทหยันที่จะกล่าวถึงในที่นี้ เป็นตำแหน่งที่เคียงของบุษบา คอยรับใช้ใกล้ชิดบุษบา ติดตามไปทุกแห่งและเป็นผู้รวมใจ

นิสัยของบาทหยัน

1. เป็นผู้ที่มีความฉลาดรอบคอบ บาทหยันเป็นผู้ที่มีความคิดอ่านรอบคอบ เมื่อมีเหตุการณ์ใด ๆ เกิดขึ้นจะใช้สติปัญญาใคร่ครวญหาเหตุผล เช่น เมื่อเห็นสียะตราขอทานหมากบุษบาแล้วไม่เสวยในทันที นางก็ทูลถาม

แมนจะใครไปเที่ยวให้สำราญ เสวยชานเสี้ยก่อนจึงคลาไคล
 หนา 372

และเมื่อเห็นนางบุษบาเพ่งมองคอกดำเจียกแล้วฉีกทิ้งนางจึง

จึงเรียกเอาบุงมาติดคอ เป็นกลีบแต่พออ่านได้
 เห็นความประจักษ์แจ้งไม่แคลงใจ มิใช่ใครอื่นอย่าสงกา
 ระเคนมนตรีรักเรเป็น แมนมันแกใจเป็นหนักหนา
 หนา 413

บาทหยันเป็นผู้มีความคิดดี เมื่อเห็นนางกำนัลพูดเพ้อเจ้อถึงอิเหนา เมื่ออิเหนามาเขาเฝ้าท้าวดาต่า นางตกเตือนว่า

จึงห้ามผู้กำนันไปทันที
 เจ้าเราฤๅจะควรเป็นคู่เคียง
 ทำศึกแล้วอย่าชักเขามาปน

อย่าพูดเล่นเช่นนั้นไม่ชอบกล
 ถึงจะเลี้ยงก็ไม่เป็นผล
 ผู้คนเขาจะเย้ยโยไฟ

หน้า 360

บาทย์ยังเป็นผู้ให้คำปรึกษาในคานต่าง ๆ เมื่อขบข่าปลอมองค์เป็นชาย แต่
 คำปรึกษานั้นในเรื่องมักเป็นบทของบาทย์ควบคู่กับประเสีทรนพี่เลี้ยงอีกคนหนึ่ง เช่นตอน
 แนะนำให้ขบข่าโลมนางกุสุมาเชลยที่ได้มาเพื่อมิให้คนสงสัยว่าเป็นหญิงปลอม

ธรรมดาปล่อยไว้ไกลอัคคี
 แม้นใครรู้ง่วงแผลงองค์

อันจะมีคิดเชื่ออย่าสงกา
 เห็นโฉมยงจะไม่พบพระเชษฐา

หน้า 622

เมื่อเห็นป็นหทัยสังสัยนางขบข่าว่าจะป็นหญิงปลอม ก็ทูลแนะนำว่า

จงทูลลาองค์พระทรงเคช
 เสนิน่าหนังสือดีออกมา

ว่ามิตุเรศประชวรหนักหนา
 ให้หากลับคืนไปเวียงชัย

หน้า 779

2. รักศักดิ์ศรีผู้เป็นนาย บาทย์เป็นผู้ที่มีความรักศักดิ์ศรีของขบข่าผู้เป็น
 เจ้านายมาก นางอยากให้ขบข่าไครครองกับอิเหนา เพราะเห็นว่าศักดิ์ศรีตระกูลเหมาะสมกัน
 เห็นได้จากนางทูลอิเหนา เมื่อทราบข่าวอิเหนาเป็นผู้ลักนางขบข่ามา

อันพระน้องจะไครครองกับระตู
 แม้นไครคงตามวงศ์ประเวณี

อกซารอนอยู่ตั้งไฟจี
 จะยินคืนักเป็นสัจจา

หน้า 513

และนางโคปลอบนางบุษมาว่า

จะพอใจให้โคขวางระตุ
เกิดมาเป็นปิ่นกษัตริ์

ไม่คสฺสเทวาในราศี
ไม่ควรที่จะให้ทองเป็นสองชาย

หน้า 518

บทบาทในสังคม

บาทหยันเป็นผู้เลี้ยงที่ไกลธิดานางบุษมามากเป็นผู้ที่บุษมาเชื่อถือไว้วางใจ คอยให้
คำปรึกษาที่เหมาะสมที่ควรอยู่เสมอ มีความจงรักภักดีมากถึงขนาดदानายตายจะตายตาม
เห็นได้จากตอนบุษมาถูกอิเหนาโหมยกวิชจึงคิดจะฆ่าตัวตาย นางทั้งสองกราบทูลว่า

เคยร่วมสุขร่วมทุกข์ร่วมเชื้อ
แมนตายจะตายด้วยโฉมงาม

รวมลำบากยากเย็นด้วยเป็นสาม
วาแลวกก็ตามกันออกมา

หน้า 925

บาทหยันเป็นผู้ที่เป็นสื่อกลางระหว่างมะเดหวิกับอิเหนา

บัดนั้น
รับพระเสาวนีย์อรไท

บาทหยันผู้มีอิच्छาสัย
ก็ออกไปยังที่ทวาร

หน้า 467

บทบาทของบาทหยันเป็นไปในทางช่วยให้ตัวนางเอกคือบุษมาดำเนินชีวิตไปใน
แนวทางที่เหมาะสม เป็นส่วนเสริมให้บทบาทของบุษมาเด่นขึ้น

วิจารณ์

จากลักษณะของพี่เลี้ยงราชธิดาในเรื่องนี้ แสดงให้เห็นว่าการคัดเลือกสตรีมา
เป็นผู้เลี้ยงนั้น เลือกจากคนที่มีความรู้ เช่น บาทหยัน สามารถอ่านหนังสือได้ มีสติปัญญาที่จะ

ช่วยให้ราชธิดาพระมหากษัตริย์ดำเนินชีวิตไปในทางที่ถูกต้อง และยังคงเป็นผู้ที่มีความ
จงรักภักดีต่อเจ้านาย สามารถสละชีวิตได้

บทบาทของบาทยันทำโหวอานไคทราบลักษณะสังคมในสมัยโบราณ โดยเฉพาะ
ลูกผู้ดีหรือลูกเจ้านายในสมัยรัตนโกสินทร์ จะต้องมีพี่เลี้ยงรับใช้ และพี่เลี้ยงก็มีส่วนชัก
นำแนวทางในการดำเนินชีวิต ช่วยโหวอานทราบและเข้าใจประเพณีวัฒนธรรมในการดำเนิน
ชีวิตของคนหนุ่มสาวในสมัยรัตนโกสินทร์